

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра психології

Аполлонова Лариса Павлівна

**ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДЛІТКІВ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ
ОБРАЗОТВОРЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ**

Спеціальність: 053 Психологія
Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник

_____ Д. Б. Усик
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

Виконавець

_____ Л. П. Аполлонова
« ____ » _____ 2020 р.

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 Теоретичні аспекти дослідження психоемоційного розвитку в підлітковому віці.....	8
1.1. Сутність поняття «психоемоційний розвиток».....	8
1.2. Науково-теоретичні підходи до вивчення проблеми психоемоційного саморозвитку.....	11
1.3. Особливості саморозвитку підлітків.....	19
Висновки до першого розділу.....	28
РОЗДІЛ 2 Емпіричне дослідження психоемоційного розвитку підлітків під час занять образотворчою діяльністю.....	30
2.1. Методичне забезпечення дослідження психоемоційного розвитку підлітків під час занять образотворчою діяльністю.....	30
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження психоемоційного розвитку підлітків під час занять образотворчою діяльністю	40
2.3. Рекомендації щодо профілактики формування нестійкого психоемоційного стану у підлітків.....	47
2.4. Особливості корекції психоемоційного розвитку в підлітковому віці за допомогою уроків образотворчого мистецтва.....	57
Висновки до другого розділу.....	68
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79

ВСТУП

Актуальність дослідження обумовлена змінами, що відбуваються в даний час в системі загальної освіти, необхідністю теоретичного обґрунтування і практичної реалізації гуманістичної парадигми навчання і виховання, яка передбачає звернення до сутнісних підстав людини, розвиток його творчих здібностей, духовно-моральне піднесення, формування вільної, орієнтованої особистості.

Надзвичайна динаміка сучасного життя призводить до змін світогляду та ідеології, культури й освіти. Суперечності між цивілізаційними процесами та індивідуальністю людини, між потребами сучасності і традиційною освітньою ситуацією дають поштовх до нових досліджень у гуманітарній галузі, зокрема й у психології. Нові тенденції зумовлюють процеси, що відбуваються в культурі й формують запити щодо модернізації освітнього простору, безперервного оновлення змісту художньої освіти.

Проблема розвитку особистості учнів засобами мистецтва в освітній практиці має визначальний характер. Умови й чинники впровадження мистецьких принципів у теорію і практику української освіти відбито у провідних нормативних державних документах та визначають пріоритети сучасного розвитку освітньої системи в Україні: Закон України “Про освіту” (від 05.09.2017), “Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті” (2002р.), “Стратегії інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів” (2010), “Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року” (2012), “Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року” (2013р.), Концепція “Нова Українська школа” (2017р.). Запити, задекларовані в державних освітніх документах, спрямовують педагогічну діяльність на пошук і розширення можливостей безпосередньої взаємодії вчителя з учнями на інформаційному, полікультурному, міжособистісному рівнях, що формує підґрунтя для

впровадження в сучасну освіту ефективних умов і засобів, освітніх технологій розвитку в учнів найвищих особистісних якостей та психічних функцій: мислення, уваги, уяви, новітніх перспектив у навчанні й вихованні особистості всебічно розвиненої, культурної, творчої, здатної до самовираження. Необхідність психоемоційного розвитку учнів у XXI столітті пов'язана з проблемами освіти, передусім із пошуком нових засобів формування ключових компетентностей школярів, адже по закінченні навчання в школі їм необхідно буде реалізовувати особистісні якості, набуті знання, вміння, навички відповідно до запитів сучасного суспільства, визначати своє місце в житті й бути спроможним до самовираження.

Обрана категорія охоплює школярів 5-8 класів, що перебувають на етапі підліткового віку, який характеризується істотними змінами на фізіологічному, психічному, інтелектуальному рівнях та є сензитивним для розвитку креативності. У школярів-підлітків ускладнюється сприймання простору, часу, культурних фактів, творів мистецтва. Активізація слухових, зорових, чуттєвих уявлень виникає в процесі сприйняття мистецтва, що сприяє формувальному впливу образотворчої діяльності на розвиток підлітків.

Питання розвитку творчої особистості відображено в роботах філософів (Е. Ільєнков, О. Лук та ін.) і психологів (Д. Богоявленська, В. Дружинін, Я. Пономарьов та ін.). Вчені (Н. Вишнякова, Г. Меднікова, Н. Яременко та ін.) розглядають психоемоційний розвиток особистості в контексті вивчення творчості, порівнюючи їх спільні та відмінні риси. Педагогічний аспект проблеми формування творчої особистості учнів засобами образотворчого мистецтва в системі навчально-виховного процесу ґрунтується на аналізі досліджень К. Завалко, Л. Паньків, О. Лобової, Л. Масол, Г. Падалки, О. Щолокової та інших вчених. Розвивальний вплив малювання на формування творчої особистості підлітків розглянуто в науковому доробку В. Бриліної, А. Виногородського, Л. Червонської, М. Шопіної та інших дослідників. Проаналізовані наукові дослідження створюють міцне підґрунтя в філософсько-психологічному та педагогічному аспектах. Проте подальша проекція

аналізованого явища на освітній процес у школі не задовольняє наявний попит на розвиток особистості учня-підлітка, його здатності до самовираження засобами мистецтва.

Теоретико-методологічна основа дослідження складається з теорій розвитку особистості засобами мистецтва (Дж. Гілфорд, Є. Ільїн, Е. Торренс та ін.), що дозволяють виявити параметри та показники психоемоційного розвитку; експериментальних і теоретичних досліджень психоемоційного розвитку як багаторівневого явища (Д. Богоявленська, Т. Баришева та ін.); образотворчих концепцій формування творчої особистості відображених у дослідженнях педагогів-новаторів ХХ-ХХІ ст. (Б. Асаф'єв, Д. Кабалевський, О. Рудницька, В. Шацька, Б. Яворський та ін.) та сучасних фундаторів наукової мистецької думки (Н. Гузій, Н. Гуральник, А. Козир, О. Михайліченко, Г. Падалка, Р. Савченко, О. Хижна, О. Щолокова та ін.). Методологія дослідження базується на ідеях холістсько-емерджентного (Н. Сегеда), особистісно-діяльнісного (Б. Ананьєв, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Подимова та ін.), праксіологічного (Б. Григор'єв, Є. Єгоров, Т. Котарбинський та ін.), компетентнісного (В. Луговий, О. Пометун, А. Хуторський та ін.), інтегрованого (Ю. Мальований, Л. Масол, Л. Предтеченська, Т. Хребто та ін.) та середовищного (К. Приходченко, В. Стрельніков, І. Шендрик та ін.) підходів.

Наукова, соціальна та педагогічна значущість, актуальність означеної проблеми, недостатність її теоретичного і практичного опрацювання, наявність означених протиріч зумовили вибір теми нашої кваліфікаційної роботи: **«Психоемоційний розвиток підлітків під час занять образотворчою діяльністю».**

Об'єкт – психоемоційний розвиток особистості підлітка.

Предмет – психоемоційний розвиток особистості підлітків на заняттях з образотворчого мистецтва.

Мета – вивчити проблему психоемоційного розвитку підлітка та дослідити його розвиток під час занять образотворчою діяльністю.

Для досягнення мети дослідження було визначено такі **завдання:**

1. Проаналізувати та виявити стан вивчення проблеми психоемоційного розвитку особистості школяра-підлітка засобами образотворчої діяльності в психологічній літературі.

2. Виокремити психологічну сутність та розробити структуру психоемоційного розвитку особистості підлітків у вимірах актуальних наукових підходів.

3. Визначити критерії, схарактеризувати рівні психоемоційного розвитку підлітків на заняттях образотворчою діяльністю.

4. Підібрати необхідний діагностичний комплекс методик психоемоційного розвитку підлітків на заняттях образотворчою діяльністю.

5. Розробити та теоретично обґрунтувати програму психоемоційного розвитку підлітків під час занять образотворчою діяльністю.

Методи дослідження. Для досягнення зазначеної мети й розв'язання поставлених задач дослідження використано такі методи: теоретичні (аналіз філософської, психологічної, педагогічної, методичної літератури за проблемою дослідження для виявлення сутності та розробки психоемоційного розвитку; узагальнення й систематизація отриманих матеріалів для впровадження методики психоемоційного розвитку підлітків у освітній процес; емпіричні (спостереження, діагностична бесіда, тестування, аналіз творчих робіт, виконаних учнями, для виявлення показників психоемоційного розвитку підлітків та динаміки її розвитку, метод самооцінки та метод експертних оцінок); методи математичної статистики (кількісний та якісний аналіз отриманих даних для перевірки та підтвердження достовірності результатів дослідження).

Експериментальна база дослідження: Експериментальна вибірка становила 60 дітей підліткового віку (30 - учні 6-7 класів комунальної установи Сумська спеціалізована школа I-III ступенів №17, м. Суми, Україна та 30 - учні підліткового віку Сумської дитячої художньої школи ім. М.Г. Лисенка, м. Суми, Україна).

Апробація дослідження. Основні положення дипломної роботи висвітлено у доповіді на тему: «Психоемоційний розвиток підлітків під час занять образотворчою діяльністю» на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя» 13-15 лютого 2020 р. та у статті - Психоемоційний розвиток підлітків під час занять образотворчою діяльністю / Л.П. Аполлонова // Матеріали III міжрегіональної науково-практичної конференції «Харківський осінній марафон психотехнологій» м. Харків, 26 жовтня 2019 р., ХНДУ імені Г.С. Сковороди. Харків: Діса плюс, 2019. 248

Структура роботи. Робота складається з вступу, основної частини (два розділи з підрозділами), висновків, списку джерел та додатків.

Загальний обсяг роботи становить 84 сторінки, з них 75 сторінок основного тексту, список використаних джерел (найменувань). У роботі подано 3 таблиці та 9 рисунків.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Сутність поняття «психоемоційний розвиток»

У сучасному світі досягнень і результатів протягом тривалого часу ставка робилась на раціональний інтелект (IQ) при чому, емоційна складова людини (EQ) ігнорувалася, хоча й часто використовувалась для різного роду маніпуляцій в рекламі та торгівлі. Ну, і, звісно, з метою маніпуляції масовою свідомістю, успішність якої ми можемо спостерігати на прикладі цілих країн.

З кінця XX ст. роль емоційного інтелекту у житті людини і суспільства була визнана вченими на підставі тривалих психологічних досліджень та проведених дослідів. У сучасному визначенні емоційного інтелекту здатність називати, використовувати, розуміти та керувати емоціями у позитивний спосіб для зменшення стресу, ефективного спілкування, виявлення емпатії до інших людей, можливості відповідати на виклики життя та вирішення конфліктів.

Разом зі здатністю до активного та усвідомленого співпереживання поточному емоційному стані людини – емпатією (а також умінню виявляти таке ж активне та усвідомлене співпереживання до самого себе – самоемпатію) емоційний інтелект становить основу для ефективного та щасливого життя та розбудови взаємовідносин з іншими.

Сучасна психологія напрацювала величезну кількість способів та методик, спрямованих на розуміння людиною своїх почуттів, мотивів та реакцій. Деніель Гоулман у своїй книзі «Емоційний інтелект. Чому він може бути важливіший за IQ» говорить про психотерапію взагалі як про спосіб перенавчення емоційних реакцій. Можна сперечатися про переважання одного методу перенавчення емоційних реакцій над іншим, однак така різноманітність

точно задовольняє потребу різних людей у різних підходах до власного розвитку.

Творчість, з точки зору психологів пояснюється як діяльність, спрямована на створення чогось нового. Це може бути ідея, створення нового продукту і т.п. У виникненні нової ідеї і рішення її втілення різними способами допомагає творче мислення. Творче мислення може бути застосовано в різних областях, як у професійній діяльності, так і в повсякденному житті. Воно дозволяє генерувати ідеї, придумувати нові, оригінальні, незвичайні рішення. Динамічно розвивається індустрія, поява нових галузей промисловості, сфери послуг і зростання конкуренції в даний час вимагає саме таких, нестандартних рішень.

Питання про розвиток творчого мислення є актуальним в психологічній і педагогічній науці. Здатність до творчості розглядається психологією як вища форма мислення, що перевершує звичайні розумові процеси. Найважливіший інтелектуальний компонент творчого і дивергентного видів мислення передбачає, що на один і той же питання може бути безліч однаково правильних і рівнозначних відповідей [25].

Найбільш ефективний розвиток творчих здібностей досягається в дитячому віці. В цей час потреба в творчості найбільш проявлена. Діти відкриті світу, вбирають всю отриману інформацію навколишнього світу. У них гнучка психіка, ще немає правил, стандартів, шаблонів, на яких ґрунтується мислення дорослих. Основним інструментом розумової діяльності дітей є образи, а в процесі образотворчої діяльності художні образи.

Створення художнього образу є головним в творчому процесі на заняттях тематичним малюванням в підлітковому віці. Малювання на тему є одним з улюблених (захоплюючих) видів образотворчої діяльності, і в той же час ставить перед учнями складні завдання. Розвиток образного мислення, вираження ідейного задуму, для того, щоб показати смислове зв'язок зображуваних об'єктів на малюнку - це основні моменти в створенні сюжетних композицій (тематичному малюванні). Художнім чином у школярів є візія, який сприймається під час пізнання реальної дійсності. Уявний образ витягується з

пам'яті і створюється уявою. У складному розумовому процесі ці образи можуть змінюватися, змінюватися, трансформуватися і втілюватися в цікаві оригінальні творчі рішення. «Здатність мислити образами, творити образи, здатність переводити в образи своє внутрішнє бачення, враження, відчуття, сприйняття, розуміння життя і навколишнього, свою заповітну мрію, здатність до художнього уяві» [13, с. 10].

Пам'ять і сприйняття навколишнього світу впливають на здатність до творчості. Завдяки формуванню зорової пам'яті у підлітків фокусується цілеспрямоване спостереження, оцінка матеріалу, а також виявлення основних ознак і властивостей досліджуваних предметів і явищ. Різноманітний і багатий запас образів пам'яті, розвиває уяву, фантазію, що полегшує процес на заняттях малюванням.

Придуманий в уяві образ необхідно втілити в матеріалі, що неможливо без володіння технікою і навичками образотворчої діяльності, самостійно або під керівництвом педагога. Застосовуючи творчі методи і освоївши різні види технік образотворчої діяльності, необхідні навички і отримані знання, учень може створити своє творче оригінальний твір.

Необхідно виховувати в учня інтерес до спостережливості, розвивати здатність помічати, розуміти зображення знайомих предметів, емоційного розкриття образів, явищ. Розвиток творчих здібностей та образного мислення у школярів на заняттях тематичним малюванням в системі додаткової освіти буде ефективним і цікавим при правильній організації педагогічного процесу. «Заняття в системі додаткової освіти дітей сприяють розвитку мотивації та інтересів на соціальне і професійне самовизначення учнів, дають можливість займатися художнім і технічною творчістю, дослідницькою роботою» [19, с. 78].

Для проведення цікавих занять в роботі з підлітками можна використовувати різні методи і прийоми, вправи, творчі завдання для розкриття уяви з використанням різних художніх матеріалів. Активізувати творче мислення, виявляючи учня в продуктивну діяльність, сформувати вміння і

навички при виконанні тематичних завдань можливо з використанням сучасних інформаційних технологій для демонстрації презентацій, репродукцій картин великих майстрів образотворчого мистецтва, ілюстрацій і фотографій.

Умови в установах додаткової освіти мають у своєму розпорядженні меншою кількістю учнів, ніж в школі, учні найбільш орієнтовані на творчу діяльність. Викладач має можливість приділити увагу кожному учневі. Як показує практика, іноді у підлітків виникають труднощі при самостійному опрацюванні зображення художніх образів, композиційному розташуванні, живописним вирішенні. Тому дуже важливо цікаво, захоплююче розкривати задум, ідею в тематичному малюванні, яка знайде емоційний відгук у підлітка, і ставити конкретні педагогічні завдання для успішного результату.

1.2. Науково-теоретичні підходи до вивчення проблеми психоемоційного саморозвитку

Психологічний аспект проблеми, висвітлений у працях Л. С. Виготського, О. В. Запорожця, О. Л. Кононко, В. С. Мухіної, О. Я. Савченко, показує особливу чутливість старших дошкільників до впливів довкілля, їхні емоційні реакції на безпосередні враження. Розуміння ж і пізнання життя через твори мистецтва полягає у сприйнятті та відтворенні його в конкретних образах. Сприймання як одна з форм пізнання ґрунтується на логічному мисленні та емоційному переживанні, співпереживанні. Збагачуючись знаннями у сфері мистецтва завдяки спостереженням, зіставленням, системі художніх уявлень, почуттів та переконань, дитина відчуває більший потяг до прекрасного. Тому саме мистецтво стає і засобом спілкування, і засобом пізнання дійсності, і засобом розвитку.

На думку О.О.Мелік-Пашаєва [10] і Б.М.Неменського [12] естетичне ставлення найбільш успішно формується тоді, коли дитина активно відтворює

художні образи у своїй уяві при сприйнятті творів мистецтва, одночасно беручи участь у доступних їй формах художньої самодіяльності. Без досвіду створення культури, без практичної діяльності мистецтво не стає Вчителем дитини, формуючи лише споживацьке ставлення. Дане твердження підтримує Я.Лернер, який вважає, що художня діяльність передбачає формування досвіду творчої діяльності – необхідного й найбільш важливого компонента емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Отже можна визначити шлях формування естетичного ставлення дітей дошкільного віку від організації творчої художньої діяльності із засобами різних видів образотворчого мистецтва (використання нетрадиційних технік малювання через включення естетичного досвіду в більш широкий емоційний і значеннєвий контекст) до формування естетичного ставлення до навколишнього світу. За визначенням А.В.Бакушинського, Н.Н.Поддякова, відповідно до цієї стратегії, основним методом художнього виховання виступає метод пробудження граничної самодіяльності дітей, а основну педагогічну цінність виявляє не результат художньої діяльності як такий, а емоційно забарвлений процес, творча дія. Отже, художню діяльність науковці розглядають як умову, засіб, тобто основу формування естетичного ставлення до навколишнього світу. Проблема онтогенезу естетичного опанування дійсності є надзвичайно актуальною в плані формування досвіду емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Психолог В.Мухіна, вважає малювання складною синтетичною діяльністю, в якій виявляється особистість дитини і яка водночас істотно впливає на формування цієї особистості. Для дитини малюнок є формою й засобом комунікації з іншими людьми та однолітками, її самовираженням, самоствердженням, а також картиною світу. Для батьків дитини малюнок – певний шлях до порозуміння з нею, до гармонізації родинних стосунків. Для фахівців у галузі дошкільної освіти, педагогів та психологів дитячий малюнок – це своєрідна матриця внутрішнього світу, розвитку всіх сфер особистості дитини, її соціалізації, «Я-концепції».

Професійно вивчаючи дитячий малюнок, дорослий певним чином відкриває шлях до діалогу з дитиною, до організації розвивального спілкування з нею. Малюнок презентує її в соціумі як компетентну й успішно соціалізовану, позитивно (або навпаки) налаштовану особистість, тобто свідчить про рівень її духовного здоров'я. Отже, виразність малюнка постає актуальною проблемою науки та практики, виховання підростаючого покоління. Створення розвивальних технологій малювання складає мету й предмет багатьох сучасних вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень і новаторської практики, наприклад, Г.Григор'євої, О.Дронової, Т.Казакової, Т.Комарової, В.Котляра, Г.Сухорукової, Л. Шульги та інших. Науковці відзначають, що, розумінням поліфункціональності малювання в особистісному розвитку дитини зумовлені особливості педагогічного супроводження цієї діяльності. Сучасні підходи до образотворчої діяльності визначаються діагностичними корекційно-розвивальними можливостями малювання, яке потенційно слугує сенсомоторному розвитку та соціалізації дитини, гармонізації її стосунків із соціумом, збереженню здоров'я та розвитку особистісних сфер: інтелектуальної, емоційно-чуттєвої, мотивів і потреб, соціально комунікативної, ціннісної тощо. Саме тому вагомим завданням педагога щодо технології супроводження малюнка є, передусім:

- збереження феномену дитячої творчості; розвиток інтересу до малювання, оцінювального ставлення дитини до цієї діяльності;
- ознайомлення із зображальними матеріалами та їхніми можливостями для створення малюнка;
- ознайомлення з графічними й живописними техніками та збагачення досвіду творчих дій з різними матеріалами;
- стимулювання прагнення досягти образно-естетичної виразності малюнка і найголовніше досягти стану емоційного задоволення від процесу та результату малювання.

Дослідження наукових праць зумовило висновок про те, що у педагогічній технології організації та супроводження дитячого малюнка

окреслилися підходи, які пов'язані зі змістом і формою малювання. Проте, слід надавати дітям самостійності у виборі теми малювання. Саме тому нетрадиційні техніки малювання є оптимальним засобом формування досягнення позитивних емоцій, адже ці техніки передбачають 100 % позитивний результат.

Аналіз експериментальних досліджень з формування у старших дошкільників естетичних емоцій свідчить про наявність досить високого відсотку малюків з відхиленням емоційної сфери. В ході експериментального дослідження були встановлені основні причини, що викликають розлади емоційної сфери дітей:

- у виникненні емоційних відхилень на ранніх етапах розвитку дитини певна роль належить переживанням матері під час вагітності;
- батьки, які перебувають у стані емоційного стресу, переживають тривогу, хвилювання, не можуть забезпечити дитині психологічний комфорт. Навпаки, вони є джерелом підвищеного неспокою, що створює передумови для виникнення емоційних розладів у дитини;
- однією з причин, яка не сприяє стабілізації позитивно-емоційного стану дітей, є авторитарний характер навчально-виховного процесу в дошкільних закладах освіти, особливостями якого є зосередження уваги лише на процесі засвоєння знань, формування вмінь та навичок, відсутність постійно діючих засобів зняття емоційної напруги, стимулювання позитивних емоцій.

Емоційні порушення, що експериментально виявлені у дошкільників часто формують їх поведінку, впливають на поставлені дітьми ті чи інші життєві цілі. Байдужа до всього дитина неспроможна поставити та вирішити життєво важливі завдання, досягти значних успіхів.

Дослідження показують, що навіть штучно створений прояв гарних почуттів відразу викликає в мозку відповідну реакцію. Намагайтесь привчити дитину частіше посміхатись, і це допоможе вам викликати у неї зацікавленість до навчання. Психологи констатують, що у дітей зі зниженою самооцінкою подавлені інстинкти свободи творчості та відчуття самостійності. Такі діти

принижують себе, стають беззахисними перед агресивними людьми. Вони не вірять у свої сили, не можуть самостійно вирішувати, як діяти в тій чи іншій ситуації, а це призводить до внутрішнього конфлікту. Дитина, вільна від цих конфліктів, розвивається більш гармонійно, і її здоров'я не викликає ніяких за непокоєнь.

Дитина, яка перебуває в емоційно нейтральному стані, реагує на предмети залежно від їхньої значущості. Причому, чим важливіший для неї той чи інший чинник, тим краще він сприймається.

Оцінювати емоційний стан дитини ми можемо за характером переживань (рис.1.1.):

- за зовнішнім виглядом,
- з аналізу ситуації
- за поведінкою за певних обставин
- зі слів дитини.

Рис.1.1. Емоційні стани дитини

Аналізуючи встановлені основні причини, що викликають розлади емоційної сфери у дітей, необхідно констатувати, що для психічного, духовного здоров'я, нормального перебігу різних видів діяльності дитини, потрібна

збалансованість емоцій. Формування естетичного ставлення до об'єктів та явищ навколишньої дійсності збуджують у душі дитини емоційний відгук на прекрасне, добрі почуття, прагнення до творчої діяльності.

На основі вищесказаного можна зробити висновок, що формуванню естетичних емоцій дитини відводиться лиш незначне місце в навчально-виховному процесі і не прослідковується систематичність його проведення. Але застосування нетрадиційних технік зображувальної діяльності на заняттях та в повсякденній самостійній художній діяльності дає змогу дітям відійти від предметного малювання та виразити в малюнку свої емоції, почуття. Дитина стає більш впевненою в своїх силах. Вона з великим захопленням береться освоювати нові матеріали та по декілька разів готова повторювати ту чи іншу дію. Чим ліпше вдається їй ця дія, то з більшим задоволенням вона повторює її, ніби показуючи цим свій успіх, привертаючи увагу дорослого до своїх досягнень. Особлива цінність цих технік полягає в тому, що вони дають дітям змогу швидко досягти бажаного результату.

Варто зазначити, що використання нетрадиційних технік малювання дає змогу набути позитивних особистісних якостей:

- упевненість і розкутість під час зображувальної діяльності;
- активність у самостійному виборі зображувальних матеріалів та розміщення зображення на папері;
- здатність аргументувати свої дії;
- експериментувати із зображувальним матеріалом;
- проявляти фантазію, художню творчість;
- передавати особисте ставлення до зображуваного.

Резюмуючи усе вищевказане, зазначаємо що вплив образотворчого мистецтва на становлення емоційної сфери дітей підліткового віку полягає у тому, що своїм мистецьким потенціалом воно формує у дитини естетичне ставлення до довкілля. Запорукою ефективності даного процесу є творча взаємодія дорослого і дитини, в основі якої знаходиться використання нетрадиційних технік малювання, які гарантують позитивний результат

дитячого малюнку, що завжди супроводжується радістю дитини, і як наслідок позитивно впливають на формування естетичних емоцій.

Розвиток творчого потенціалу людини не можливий поза мистецтвом (О.П. Кабкова, О.О. Мелік-Пашаєв, Б.М. Неменський, Л.Г. Савенкова, В.І. Самохвалова, Г.М. Ципін, Б.П. Юсов та ін.). Не випадково особливу значимість і багатомірність у процесі розвитку нових гуманітарних освітніх моделей набули школи, які реалізують експериментально-інноваційну діяльність у царині художньо-естетичної освіти.

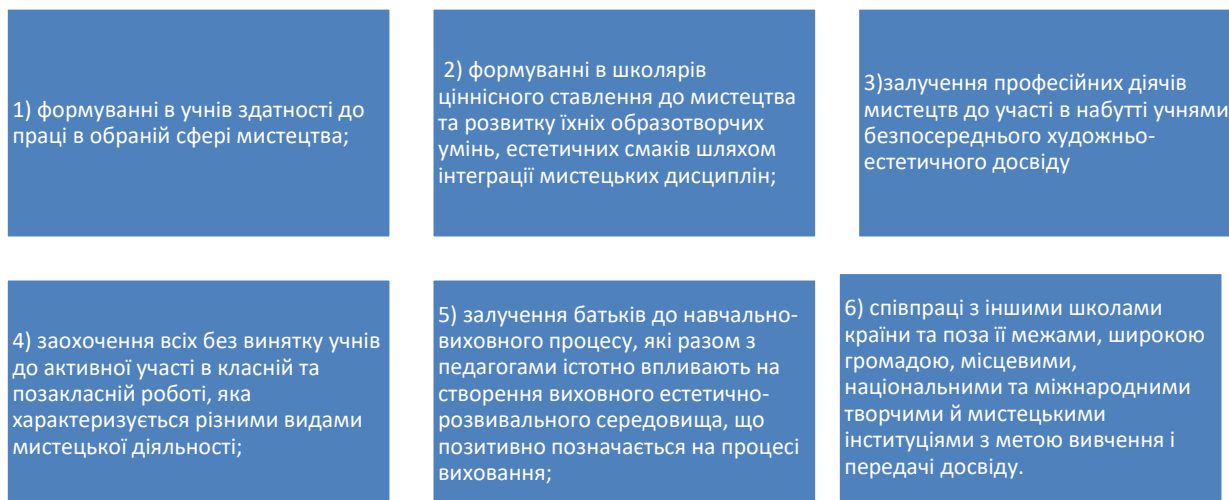
Особливості навчально-виховного процесу в зазначених закладах середньої освіти полягають у наступних характеристиках:

- 1) формуванні в учнів здатності до праці в обраній сфері мистецтва;
- 2) формуванні в школярів ціннісного ставлення до мистецтва та розвитку їхніх образотворчих умінь, естетичних смаків шляхом інтеграції мистецьких дисциплін;
- 3) залучення професійних діячів мистецтв до участі в набутті учнями безпосереднього художньо-естетичного досвіду;
- 4) заохочення всіх без винятку учнів до активної участі в класній та позакласній роботі, яка характеризується різними видами мистецької діяльності;
- 5) залучення батьків до навчально-виховного процесу, які разом з педагогами істотно впливають на створення виховного естетично-розвивального середовища, що позитивно позначається на процесі виховання;
- 6) співпраці з іншими школами країни та поза її межами, широкою громадою, місцевими, національними та міжнародними творчими й мистецькими інституціями з метою вивчення і передачі досвіду.

Сучасні європейські тенденції в роботі середніх спеціалізованих шкіл мистецтв ураховують: обов'язкове введення до шкільних програм інтегрованих естетичних курсів; запровадження художньо-естетичної практики школярів під керівництвом митців, професійних діячів культури в їхніх творчих майстернях, музеях, галереях тощо; об'єднання зусиль педагогів і фахівців творчих

напрямів для співробітництва у вихованні естетичної культури учнів; запровадження державних програм, проектів для розвитку художньо-естетичного та культурного напрямів виховання шкільної молоді.

Особливості навчально-виховного процесу в закладах середньої освіти представлені у рис. 1.2.

Рис.1.2. Особливості навчально-виховного процесу в зазначених закладах середньої освіти

У британських школах мистецтв, основні напрями спеціалізації, наступні:

1) Виконавчі мистецтва (Performing Arts), де учні вивчають такі профільні предмети, як музика, хореографія, драма, технологія музики та звукозапису, освітлення і постановка тощо.

2) Візуальні мистецтва (Visual Arts). Учням пропонується окрім традиційних образотворчих предметів (графіка, живопис, скульптура), вивчення мистецтво дизайну: графічний дизайн, текстильний дизайн, трьохвимірний дизайн тощо. Навчання зазначених предметів ґрунтоване на усвідомленні учнями того факту, що мистецтво дизайну має чітко окреслену

мету і вимагає від «виробника» врахування естетичного й функціонального аспектів об'єкта або процесу «виготовлення».

3) Медіа-мистецтва (Media Arts). Основними навчальними предметами є медіа, інформації та технології, медіа-дизайн та інші предмети спеціального спрямування, такі, як зйомка репортажів, фотографування тощо. В основі концептуальної моделі предметів медіа-мистецького блоку закладено положення, що продукція засобів масової інформації та культури має творчий характер і може оцінюватися за естетичними якостями, тобто під час навчального-виховного процесу формуються вміння творити образний світ за допомогою різних комунікаційних джерел. Усі ці джерела діють на особистість як фактор зовнішнього впливу, і тому людина, зорієнтована в інформаційному потоці та здатна оцінити естетичну привабливість кожного окремого матеріалу, вважається інформаційно грамотною. Такий підхід передбачає залучення учнів до творчого виготовлення інформаційної продукції як обов'язкового етапу в процесі формування естетичного сприйняття. Незалежно від обраного мистецького профілю, у середніх спеціалізованих школах мистецтв викладається предмет «мистецтво і дизайн» (Art and Design), який є базовою інтегральною складовою навчально-виховного процесу (старшокласники вивчають його протягом 4 годин на тиждень). Навчання цього предмета має цілісний, неперервний, наскрізний характер, охоплюючи всі вікові групи учнів.

1.3. Особливості саморозвитку підлітків

Кожна людина спочатку вже має набір певних якостей, здібностей і задатків, які формують його, як особистість. І лише від нього самого буде залежати, як зможе він використати те, що дала йому природа при народженні і чи буде він розвивати ці здібності і задатки.

Під особистісним зростанням розуміють всі дії людини, спрямовані на удосконалення себе, створення з себе такої людини, якою він хотів би бачити і як наслідок розвиток для цього якихось своїх особистих якостей або здібностей.

Саморозвиток є самостійний процес, який завжди здійснюється в кожній людині. Воно робить можливим формування адекватної самооцінки суб'єкта, яка дозволяє приймати правильні рішення в разі зіткнення з певною життєвою перешкодою. Процес саморозвитку - це аналіз самого себе, створення нових стратегій для досягнення індивідуальних цілей і виконання всіх вимог, потрібних для їх втілення в життя.

Саморозвиток і особистісне зростання нерозривно пов'язані між собою, представляючи головний сенс життя кожного індивідуума. Тільки завдяки цим двом процесам, людина робить деякий розвиток, переходить на новий виток. Якщо вони не здійснюються з яких-небудь причин, відбувається зворотний процес, іменований деградацією.

У психології прийнято виділяти кілька факторів, які можуть стимулювати людину рости як особистість. До цих факторів відносять(рис.1.3.):

- незадоволеність людини станом справ в тій чи іншій сфері свого життя;
- наявність у людини яскраво вираженою мети, яку йому неодмінно потрібно досягти;
- наявність обставин, які підштовхують людину до розвитку тих чи інших своїх якостей або здібностей;
- прийняття людиною відповідальності за своє життя і усвідомлення в зв'язку з цим необхідність докорінно змінити свою особистість.

Рис.1.3. Фактори стимуляції особистісного росту

В даний час можна виокремити наступні теорії особистісного зростання. Всі вони розглядають не тільки процес розвитку і формування ідеального уявлення людини про саму себе, але також впливають на нього фактори і різні передумови. Наприклад, існує теорія, в основі якої лежить такий напрямок психології, як «біхевіоризм». Вона розглядає концепцію того, що спочатку у всіх людей спостерігається однаковий потенціал з моменту народження. Це зводить на «ні» визначення вроджених талантів і унікальності, а все спостережувані індивідуальні риси залежать від того, в яких умовах розвивався суб'єкт.

Також відзначають екзистенційну теорію, прихильники якої стверджують, що будь-яке зростання особистісних характеристик можливий лише в процесі самопізнання. Як наслідок цього - серйозна зміна поглядів на світ і на свою поведінку можливо лише після того, як індивідуум зможе досягти певної міри внутрішньої гармонії.

Проте, найбільш популярною в даний час є теорія «неминучого позитиву». Вона базується на постулаті про те, що кожна людина спочатку наповнений нескінченним потенціалом. Через такої кількості цей потенціал

буквально рветься назовні, проте його реалізація можлива тільки при наявності певних факторів і умов. При цьому немає різниці, чи є ці події позитивними або негативними. Назва теорії має на увазі той факт, що з її точки зору позитивні зміни в особистості відбуваються при будь-яких умовах і події.

Залежно від того, як оцінюють особистісний ріст людини, існують внутрішні і зовнішні критерії. До внутрішніх критеріїв особистісного зростання людини можна віднести:

- вміння зрозуміти себе - людина повинна чітко уявляти свої цілі, бажання, визначитися, чого він хоче насправді;
- вміння людини прийняти себе таким, яким він є, і полюбити, думати про себе, як про сформовану особистості;
- вміння зробити усвідомлений вибір і прийняти відповідальність за свій вибір;
- відкритість для нового досвіду, вміння жити справжнім;
- здатність людини до змін своєї особистості, постійного розвитку своїх якостей;
- цілісність його особистості, взаємозв'язок всіх сфер життя людини.

До зовнішніх критеріїв відносять: вміння спілкуватися з іншими людьми, вміння приймати інших людей такими, якими вони є, вміння зрозуміти інших людей, вміння використовувати свої можливості для подолання життєвих труднощів і досягнення своїх бажань.

Крім того, виділяють показники розвитку особистості, які ділять на суб'єктивні і об'єктивні.

На суб'єктивні показники впливає особистість того, хто проводить їх оцінку, як він тлумачить особистісний ріст і на чому акцентує свою увагу. Ці показники будуть різними у людей з різними типами мислення, різними психотипами, будуть вони різними у жінок і у чоловіків (наприклад, для чоловіків головне - це зовнішній результат, піддається реальній оцінці (підвищення по службі, підвищення зарплати, придбання чогось), для жінки ж,

що проводить оцінку свого особистісного зростання, головним буде наявність внутрішніх позитивних відчуття).

До об'єктивних показників особистісного зростання відносяться: вміння приймати рішення, наявність особистої позиції, готовність вийти з комфортною для себе зони для вирішення якогось завдання, наявність внутрішнього контролю у людини, вміння бути чесним перед самим собою.

Незважаючи на те, що процес розвитку людини безперервний, його особистісний ріст іноді може знаходитися в «застой».

Виділяють наступні ознаки зупинки особистісного зростання:

- відкидання себе (людина відмовляється приймати себе таким, яким він є);
- наявність у суб'єкта внутрішнього дискомфорту;
- небажання приймати щось нове або вчитися чомусь новому;
- спрямованість на досягнення переважно зовнішніх цінностей;
- повна відмова від відповідальності за своє життя;
- постійне прийняття позиції жертви.

На сьогоднішній день, завдяки розвитку психології, фізіології та інших наук, пов'язаних з вивченням людини, створюються все нові і нові методики особистісного зростання, які покликані допомогти людині в його прагненні подолати «застій» в особистісному розвитку і в його бажанні зробити це розвиток більш насиченим і усвідомленим.

Наприклад, тут можна відзначити такі широко використовувані методи, як метод афірмації, всілякі техніки візуалізацій, метод постановки цілей і різні тілесно - орієнтовані методи (наприклад, методи М. Фельденкрайза, А. Лоуен і А. Мінделл).

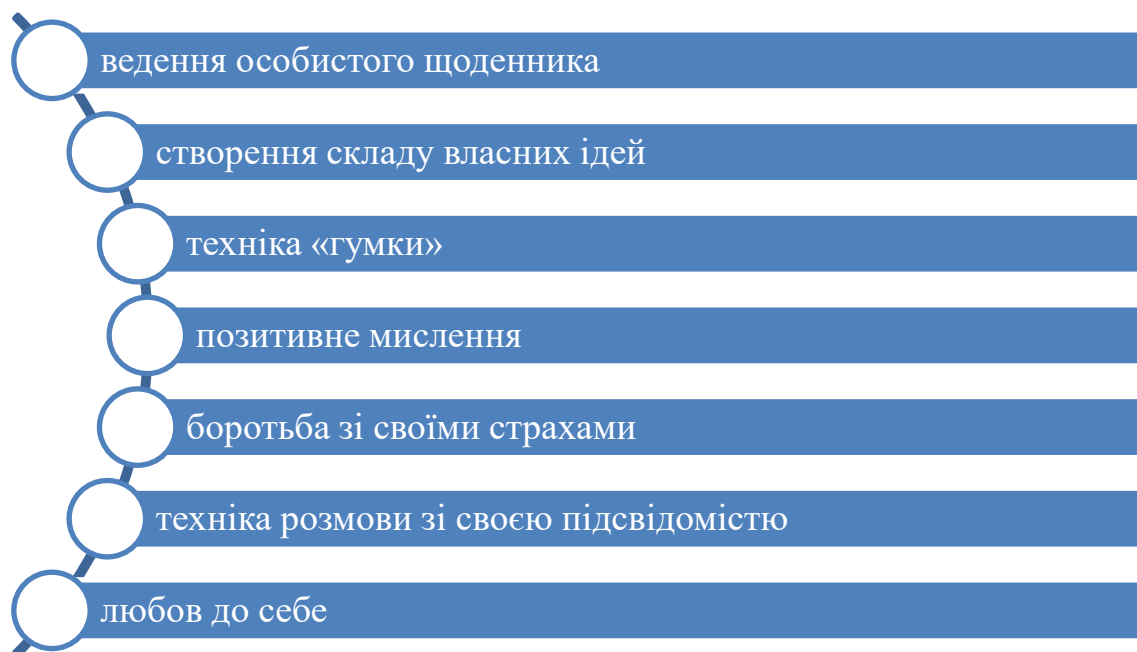
Афірмації називають короткі фрази, які несуть в собі позитивні вербальні установки. При їх постійному повторенні певну кількість разів в людині виробляється певна установка або образ, що стимулюють позитивні зміни в людині.

Візуалізація - це прийом, який заснований на поданні інформації за допомогою візуальних образів. Завдяки візуалізації людина подумки уявляє і переживає уявні ситуації і таким чином знаходить їх рішення.

Метод постановки цілей допомагає людині визначитися зі своїми бажаннями і цілями, яких він бажає досягти. При цьому в різних методиках особистісного зростання використовуються різні методи і підходи до постановки цілей.

Також неоціненну допомогу в саморозвиток і особистісному зростанні можуть надати наступні т. н. інструменти особистісного зростання(рис.1.4.):

- ведення особистого щоденника - ведучи щоденник людина аналізує прожитий день, оцінює свої дії, бачить свої помилки. Також при тривалому веденні щоденника можна побачити результати своєї роботи, зміна особистісних якостей;
- створення складу власних ідей - людей досить часто відвідують різного роду хороші ідеї, але не завжди можна їх запам'ятати і пригадати. Тому рекомендується їх записувати, щоб можна було в потрібний час ними скористатися;
- позитивне мислення - мислення зі знаком плюс позитивно позначається на розвитку людини, не дозволяє йому зациклюватися на своїх невдачах і неприємностях;
- техніка «гумки» - ця техніка застосовується для усунення негативного мислення. На руку людини надівається проста гумка і, якщо у нього з'являються негативні думки, він натягує гумку і відпускає. За рахунок неприємних відчуттів виробляється позитивне мислення;
- любов до себе - полюбивши себе таким як є, людина зможе об'єктивно оцінювати свої можливості і не засуджувати самого себе;
- техніка розмови зі своєю підсвідомістю - ця техніка включає в себе завдання самому собі питань про себе;
- боротьба зі своїми страхами - в більшості випадків через своїх страхів людина залишається в своїй «шкаралупі» і не хоче змін на краще.

Рис.1.4. Інструменти особистісного зростання

Існує кілька способів за допомогою яких людина може займатися своїм розвитком і особистісним зростанням.(рис.1.5)

Перший спосіб - це коли людина самостійно займається розвитком своїх здібностей або якихось якостей шляхом читання книг, відвідування різних спеціалізованих сайтів або блогів, присвячених особистісному зростанню і не тільки і наступні спроби застосування отриманих знань на практиці.

Другий спосіб - це відвідування різних тренінгів з особистісного росту, в яких завдяки використанню механізмів «групової динаміки» всі зміни відбуваються набагато швидше й інтенсивніше.

І нарешті, існує ще й третій спосіб, який, втім, не виключає, а іноді і допомагає використання перших двох - це індивідуальні заняття з тренером або консультантом, який може допомогти Вам вибрати напрямки розвитку, знайти Ваші слабкі місця («ресурси») і підібрати певні техніки, для найбільш продуктивного їх вирішення.

Розуміння психічного стану (свого та інших людей), з одного боку, різко зростає - розвивається більш точно і тонке розуміння амбівалентні і складних емоцій, невірних думок, обману, іронії, сарказму і ін., а з іншого - посилення

егоцентризму в ранньому підлітковому віці призводить до зниження уваги до проявів психічних станів інших людей, ускладнюючи соціальні контакти.

Рис.1.5. Способи особистого зростання

У старших підлітків викликають тривогу проблеми своєї самореалізації, включаючи професійне самовизначення.

Різко виражені психологічні особливості підліткового віку отримали назву підліткового комплексу. Він включає в себе перепади настрою від нестримних веселощів до смутку і назад без достатніх причин, а також ряд інших полярних якостей, що виявляються поперемінно.

Чутливість підлітків до оцінки сторонніми їх зовнішності, здібностей, умінь поєднується із зайвою самовпевненістю і безапеляційними думками відносно оточуючих. Сентиментальність часом уживається з вражаючою черствістю, хвороблива соромливість - з розбещеністю, бажання бути визнаним і оціненим іншими - з показною незалежністю, боротьба з авторитетами, загальноприйнятими правилами і поширеними ідеалами - з обожнюванням випадкових кумирів..

При переході від молодшого до старшого підліткового віку знижується емоційна напруженість, емоційний фон стає спокійнішим. Загальна

спрямованість на майбутнє створює сприятливі психологічні основи для більшої відкритості різноманітним переживань. Естетичні почуття, хвилювання, пов'язані з появою нових видів діяльності, закоханість, радість творчості, великий інтерес до світу почуттів іншої людини, особливо однолітка, обумовлюють велику емоційну сприйнятливість, властиву цього віку. Крім того, у підлітків розвиваються здібності віддаватися переживанням, викликаним новими враженнями.

Виникає більш точне регулювання почуттів, зокрема вдосконалюється здатність опановувати виразом своїх почуттів і настроїв. Якщо підліток може лише приховувати свої переживання під маскою байдужості, то юнак вміє ховати їх, показуючи оточуючим зовсім інші емоції.

Це вік специфічної емоційної сензитивності. При сприятливих умовах інтенсивно реалізуються і розвиваються всі властиві підлітку аспекти емоційності. Одним з істотних моментів стає формування почуття дорослості, причому дорослості не взагалі, а саме чоловічої та жіночої.

У старших підлітків формуються стійкі емоційні відносини, узагальнені почуття (почуття прекрасного, почуття гумору і т. п.), які висловлюють вже більш-менш стійкі світоглядні установки особистості. Старший підлітковий вік дуже значущий для розвитку емоційної сфери. В цей час закладаються основи емоційного життя людини, які стануть фундаментом його емоційності в зрілі роки.

Висновки до першого розділу

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми психоемоційного розвитку підлітків дозволив виявити її сутність у вимірах актуальних підходів. Психоемоційний розвиток підлітків на заняттях з образотворчої діяльності визначено як особистісну здатність, що інтегрує асоціативно-образне мислення, творчу уяву, художню спостережливість, які в комплексі забезпечують продуктивність, новизну, неповторність і оригінальність їх самовираження засобами мистецтва. Психоемоційний розвиток підлітків на заняттях з образотворчої діяльності виявляється в умінні школярами цієї вікової категорії використовувати особистісні здатності для розв'язання проблемно-творчих ситуацій; досягати особистісно-ціннісних результатів від власної творчої діяльності; застосовувати на практиці необхідні знання та виражати себе у художній творчості. Розвиток підлітків визначено як якісні і результативні зміни особистісно-діяльнісних ознак та поведінкових виявів, що зумовлені оптимізацією розвивального потенціалу евристичного художньо-освітнього середовища.

Емоції як невід'ємний компонент психічної діяльності змінюються у процесі життя людини. Вплив емоцій на протікання багатьох психічних процесів посилює необхідність пізнання механізмів їхнього виникнення, розвитку і можливого коригування в навчально-виховному процесі.

Емоційний інтелект пов'язаний з багатьма важливими результатами для дітей та дорослих. Діти з вищим емоційним інтелектом краще здатні приділяти увагу, більше займаються школою, мають більше позитивних стосунків і більш емпатійні. Вони також краще регулюють свою поведінку і отримують вищі оцінки. Для дорослих вищий емоційний інтелект пов'язаний з кращими стосунками, більш позитивними почуттями щодо роботи і, зокрема, для вчителів, меншим стресом та вигоранням, пов'язаними з роботою.

Саме у підлітковому віці закладаються основи емоційної стійкості у зрілі роки (П. М. Якобсон, П. К. Анохін, А. Г. Грецов, І. Б. Дерманова, Є. П. Ільїн, В. Г. Казанська, П. Лафренє, Ф. Райс, А. О. Реан, С. Л. Рубінштейн та ін.).

Інтенсивний розвиток самосвідомості і критичного мислення призводить до того, що дитина в підлітковому віці виявляє протиріччя не лише в оточуючому світі, але і всередині власного уявлення про себе, що являється основою для зміни емоційно – ціннісного відношення до себе, яке проявляється у незадоволеності собою.

Ефективному розвитку в підлітків адекватних оцінних суджень сприяють усвідомлення змісту найзначущіших для людини рис, якостей; засвоєння об'єктивних критеріїв оцінювання морально-вольових якостей і навчальної діяльності; переконання у важливості адекватних, стійких оцінних ставлень людини до себе та інших для нормальної взаємодії з ними. Важливими факторами розвитку правильної самооцінки є сприятливе становище серед ровесників, позиція позитивної рівноваги у стосунках, активна участь у громадському житті класу, групи, належна успішність. Особливе значення має самовиховання, тому виховна робота з підлітками повинна бути спрямована на прищеплення їм прагнення до праці над собою, самовдосконалення.

Емоційний інтелект є головною складовою у досягненні максимального відчуття щастя та успішної самореалізації. EQ – необхідний чинник активізації розумової вправності, оскільки визнання своїх почуттів і керування ними в конструктивний спосіб збільшує інтелектуальні сили особистості. Підвищити рівень емоційного інтелекту цілком можливо, проте не за допомогою традиційних програм навчання, спрямованих на ту частину мозку, яка керує нашими раціональними ідеями, а тривала практика, зворотний зв'язок з колегами та особистий ентузіазм у прагненні змінити себе є істотним кроком на шляху до підвищення EQ і, як наслідок, – успішної самореалізації.

На нашу думку, емоційний інтелект сприяє пошуку рівноваги між розумом і почуттями особистості, не дозволяє діяти під впливом емоцій і запобігає маніпулюванню з боку інших осіб. Емоційний інтелект особистості

можливо розвивати й нарощувати, він є поглибленням емоційного й пов'язаних з ним форм практичного і творчого інтелекту. управління емоціями інших людей, цілеспрямована дія на їх емоції. Звідси випливає, що емоційний інтелект – це самосвідомість, самоконтроль, соціальна чуйність та управління взаєминами між двома і більше опонентами, що позитивно впливає на розвиток особистості у сучасному суспільстві.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ ОБРАЗОТВОРЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

2.1. Методичне забезпечення дослідження психоемоційного розвитку підлітків під час занять образотворчою діяльністю

Візуальні зображення, як правило, мають потужний полегшуючий ефект на виконання завдань із компонентом пам'яті. Однак у дослідженнях, на основі яких зроблений цей загальний висновок, використовувались різноманітні маніпуляції із візуальними зображеннями, і вони використовувались у багатьох ситуаціях чи експериментах.

Науковці відзначають, що дитина приходить до прекрасного з першим своїм поглядом на світ, що постає у враженнях від предметів, які вона відкриває для себе, у колисковій пісні, кожному відблиску материнських очей. З часом вона починає виокремлювати серед них ті, що їй найбільше подобаються і що не подобаються зовсім, а невдовзі починає усвідомлювати, що є предмети, явища красиві, які ваблять до себе дивною енергією, і такі, що не хвилюють її. Усе це відбувається у дошкільному віці і є свідченням того, що психіка, розум дитини з раннього віку можуть сприймати педагогічні впливи щодо виховання здатності відрізнити прекрасне від потворного і відповідно ставитися до них. Тому одним із головних завдань дошкільної педагогіки є стимулювання, спрямування, коригування естетичного розвитку дитини, пробудження у неї прагнення до прекрасного, до його творення.

Одним із засобів формування естетичного розвитку дитини виступає образотворче мистецтво, і зокрема найулюбленіша діяльність підлітків – малювання. Малювання – найбільш естетичне й захоплююче заняття дошкільників. Це перший досвід вираження свого ставлення до навколишнього

світу. Наше завдання – допомогти дітям реалізувати потребу в самовираженні за допомогою образотворчого мистецтва, розвивати уяву дітей, формувати естетичне сприймання, викликати позитивні емоції, що являється основою духовного здоров'я дітей. Починаючи з молодшої групи діти навчаються правильно користуватися олівцями й фломастерами, знайомляться з акварельними фарбами та їх властивостями, закріплюють навички роботи з гуашшю, знайомляться з технікою багатошарового ажурного вирізання з паперу, навчаються комбінувати різні матеріали, удосконалювати навички в ліпленні з пластиліну й глини, знайомляться з колажем, «пальчиковою палітрою», «чарівними малюнками» (парафіном), з використанням у малюванні трафаретів, печаток із картоплі, навчаються техніці ґратажу й монотипії.

Розвиток творчих здібностей в малюванні вимагає таких загально педагогічних завдань, що визначені у програмах виховання підлітків:

Розвивати творчі здібності дітей:

- формувати сенсорні здібності;
- формувати цілеспрямоване аналітико-синтетичне сприйняття зображеного предмету, явища;
- формувати узагальнене уявлення про однорідні предмети і способи їх зображення;
- навчати технічним прийомам і способам зображення в різних видах образотворчої діяльності;
- формувати здатність оперувати уявленнями, використовувати їх на основі накопичених знань, досвіду і уявлення для створення самостійних образотворчих робіт, вносити ініціативу в задум, зміст, форму зображуваного.

Розвивати пізнавальну активність дітей:

- виховувати бажання оволодівати знаннями й способами дій, досягати поставленої мети;
- підтримувати взаємозв'язок між образотворчими заняттями і заняттями по ознайомленню з навколишнім світом.

Виховувати культуру діяльності, формувати навички співробітництва:

- створювати сприятливий емоційний клімат у групі;
- організовувати роботу за підгрупами з метою індивідуалізації та диференціації процесу навчання;
- залучати дітей до активного обговорення наступної діяльності на заняттях і можливості використання готових робіт у повсякденному житті;
- створювати умови для загальної образотворчої діяльності дітей, навчати правилам і засобам спілкування, які дозволяють вступати в контакти;
- виховувати в дітей інтерес до образотворчого мистецтва свого товариша, взаємоповагу і взаємодопомогу.

Вище означені завдання зумовлюють художню діяльність, яка є провідним способом естетичного виховання підлітків, основним засобом художнього розвитку дітей на ранніх етапах онтогенезу, що обґрунтовано в дослідженнях естетиків, педагогів, психологів. Отже, художня діяльність виступає як змістовне підґрунтя естетичного ставлення дитини, є системою специфічних предметних дій, спрямованих на сприйняття, пізнання й створення художнього образу (естетичного об'єкта) з метою естетичного сприймання світу.

Створення розвивального освітнього середовища для обдарованих – важливе завдання сучасної педагогіки та психології, зумовлене кардинальними змінами, що стрімко відбуваються в усіх сферах життя, формують як зовнішній простір сучасної людини, так і його внутрішній, психологічний світ. У сприятливому середовищі індивіди гармонійно розвиваються в родині, плідно навчаються в освітньому закладі, ефективно взаємодіють під час праці, у сфері культури, соціальних стосунках, отже, завдяки різноманітній обдарованості взаємодоповнюють, взаємно розвивають один одного. Чим більше створено можливостей для творчого розвитку дітей, тим більше шансів для виявлення яскравих і різноманітних талантів. Одним з першочергових завдань сучасної освітньої системи є визначення, яким має бути освітнє середовище, що сприяє розвитку та інтеграції обдарованої особистості, яке практичне застосування її

творчого продукту та умови визнання її іншими людьми та суспільством у цілому.

Очевидно, що ефективність процесу розвитку художнього сприйняття творів мистецтва багато в чому залежить від художніх інтересів, схильностей, устремлінь, потреб і бажань підлітків, в зв'язку з чим особливої важливості набуває мотиваційний компонент. Моделлю передбачено застосування прийомів мотивуючих процес навчання.

Основними вихідними положеннями функціонування змістовно-процесуального компонента виступають класичні принципи дидактики: наочність, доступність, розвиваюче і виховує навчання, цілеспрямованість у визначенні цілей і завдань педагогічного процесу, комплексний підхід в розробці і реалізації процесу навчання, трансформація когнітивного знання в емоційну сферу, проблемність навчання.

Ключова ідея нашого дослідження, сформульована за підсумками теоретичного аналізу наукової літератури, полягає в тому, що потенціал розвитку художнього сприйняття і психолого-педагогічними передумовами, що сприяють його актуалізації, володіє практично кожна дитина. Тому з педагогічної точки зору процес розвитку художнього сприйняття правомірно розглядати не як привілей особливо обдарованих дітей, які навчаються в спеціальних навчальних закладах, а, в першу чергу, як проблему загальної освіти.

Вивчення існуючих на даний момент психолого-педагогічних досліджень, які висвітлюють питання сутності художнього сприйняття [1, 2, 3], факторів його актуалізації і умов розвитку в різних соціокультурних обставин, у різних категорій учнів [13, 28, 37] і т.д., дозволило виділити наступну сукупність педагогічних умов ефективного розвитку художнього сприйняття творів образотворчого мистецтва у підлітків:

- 1). Організація цілісної педагогічної системи в сукупності її структурних (цільовий, змістовий, діяльнісний, результативний) та функціональних

(гностичний, проєктувальний, конструктивний, комунікативний, організаторський) компонентів.

2). Поетапність розвитку художнього сприйняття, структурно представлена підготовчим, основним, заключним етапами.

3). Створення предметно-розвиваючого середовища, покликаної:

а) збагачувати емоційну і пізнавальну сфери підлітка інформацією про мистецтво;

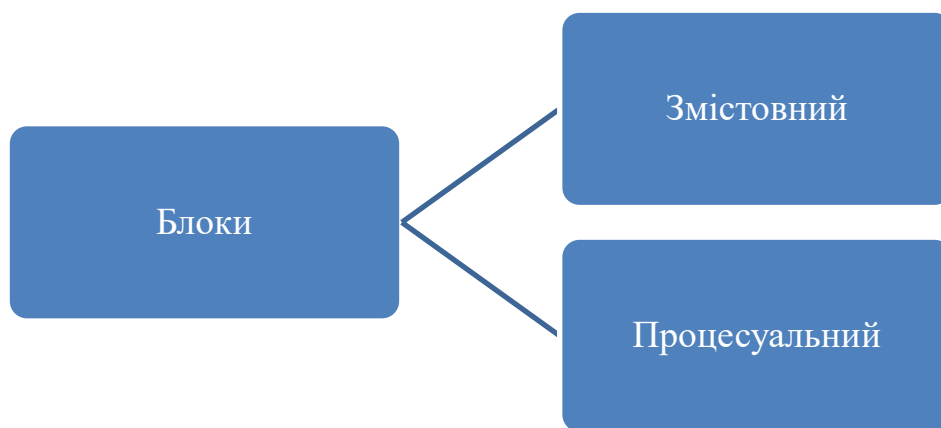
б) збагачувати емоційно-чуттєвий досвід в процесі безпосереднього спілкування з творами мистецтва;

в) створювати умови для підтримки образотворчих інтересів у підлітка; організація творчої діяльності про підлітка, що припускає інституціоналізацію, тобто обов'язкова наявність в освітньому просторі значущих умов для стимулювання його креативних спонукань.

4). Дидактико-технологічне забезпечення процесу розвитку художнього сприйняття творів образотворчого мистецтва підлітків, що інтегрує технології розвиваючого і проблемного навчання, емоційно-художньої та комунікативно-діалогової діяльності, а також мультимедіа-технології.

Виявлені особливості художнього сприйняття, а також педагогічні умови його розвитку у підлітків лягли в основу експериментальної моделі розвитку художнього сприйняття творів образотворчого мистецтва в процесі навчання підлітків. Експериментальна модель являє собою траєкторію освітнього процесу, спрямованого на якісні зміни в образності, адекватності, осмисленості, цілісності і емоційності художнього сприйняття підлітків від низького до середнього і високому рівням.

Змістовно-процесуальний компонент моделі структурно представлений змістовним і процесуальним блоками. (рис.2.1.)

Рис.2.1. Блоки дослідження

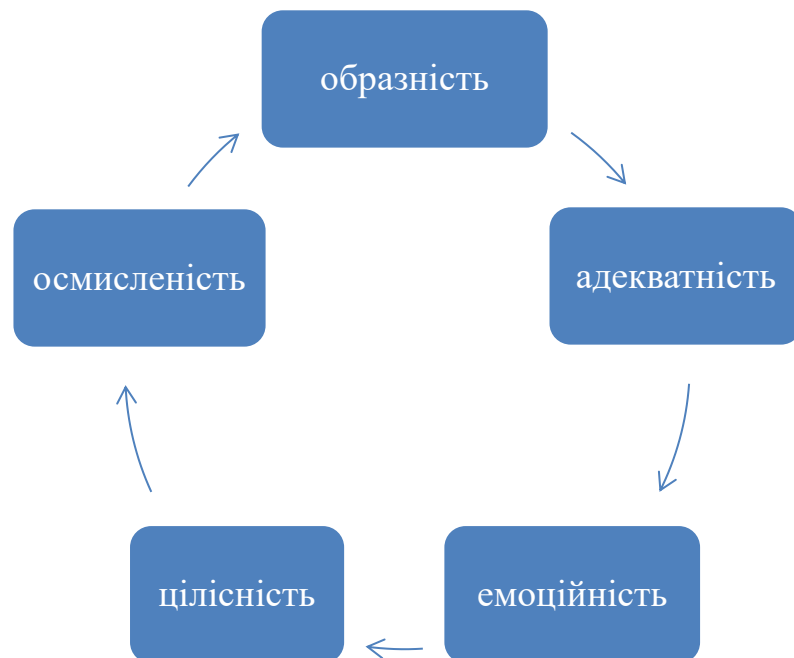
Змістовний блок включає конструкти процесу розвитку художнього сприйняття творів образотворчого творчості в ході навчальної діяльності та програму позаурочної діяльності. Процесуальний блок містить доцільно підібрані форми, технології, методи, прийоми і засоби навчання. У контексті даного блоку перевагу віддано наступними технологіями: розвиваючого і проблемного навчання, емоційно-художньої та комунікативно-діалогової діяльності, мультимедіа-технологій, а також компетентного підходу.

Однією з основних виступає креативна компетенція в сукупності її складових: здатність до творчості, інтуїція, самобутність і впевненість в собі; здатність ставити і вирішувати нестандартні завдання, сумніватися і передбачити; наявність емоційно-вольових якостей - натхненність, емоційний підйом в творчих ситуаціях, асоціативність, уяву, фантазія, мрійливість, відчуття новизни, чуйність до протиріч, здатність до емоційного відгуку (емпатійність); володіння розкутістю думок, почуттів і рухів, вміння бачити знайоме в незнайомому і долати стереотипи; здатність формулювати гіпотези, конструювати версії і їх докази; високий ступінь самоорганізації, критичність, рефлексія.

Критеріально-діагностичний компонент моделі включає в себе комплекс діагностичних методик, а також систему критеріїв і показників, за яким можна судити про рівні розвитку художнього сприйняття підлітків. В якості критеріїв

розвитку художнього сприйняття виступили (рис.2.2): образність, адекватність, осмисленість, цілісність, емоційність.

Результативний компонент передбачає відстеження ефективності освітнього процесу, яка проявляється у вигляді позитивних змін в рівнях розвитку художнього сприйняття підлітків. У контексті даного компонента увагу дослідника акцентується на досягнутих результатах відповідно до поставленої мети, на виявленні особливо важливих причин недоліків і успіхів, що дозволяє потім більш вдало проектувати нові етапи вдосконалення процесу розвитку художнього сприйняття підлітків.

Рис.2.2. Критерії розвитку художнього сприйняття

Новизна представленої моделі визначається наступним: як системо - утворюючим елементом в ній розглядається феномен художнього сприйняття, ефективність розвитку якого оцінюється за уточненими автором якісними критеріями образності, адекватності, осмисленості, цілісності, емоційності сприйняття; реалізовані педагогічні умови розвитку художнього сприйняття у підлітків враховують вікові особливості учнів, специфіку розвивається якості і

відповідні вимоги до предметно-просторового оточення, емоційно-психологічного клімату, інструментарію і послідовності педагогічних завдань.

Серед предметів, що вивчаються в загальноосвітній школі, образотворче мистецтво має найбільші можливості для розвитку просторової уяви, уміння вільно будувати на аркуші паперу складні просторово-об'ємні композиції, так як воно ґрунтується на відображенні дійсності в зорових образах. Однак дитяча образотворча діяльність визначається віковими особливостями. Характер роботи над малюнком, ставлення до нього змінюється у дитини від класу до класу. Якщо простежити ці зміни з точки зору виникнення задуму і пошуків його образотворчої форми, то можна відзначити, що підлітковий вік є найбільш сензитивним для систематичного навчання художньо-виразного мови образотворчого мистецтва.

Підлітковому періоду властиві аналітичність в сприйнятті і передачі дійсності, інтерес до законів, методів і техніці професійного образотворчого мистецтва.

Разом з тим, в педагогічній літературі [21; 27; 32; 43] можна зустріти думки з приводу «згасання творчих здібностей» в учнів підліткового віку. Однією з причин такого явища художники-педагоги вважають критичне ставлення підлітка до своїх малюнках, відсутність задоволення від роботи, що веде до розчарування в даному виді діяльності. Але для підлітка, який володіє елементарною композиційною грамотою, його ставлення до образотворчого мистецтва завжди буде зберігати характер захоплюючій діяльності. На жаль, багато школярів звертають увагу тільки на літературну, оповідальну сторону творів образотворчого мистецтва. Розуміння композиційного ладу твору, придбане в результаті власної творчої діяльності, значно збагачує і поглиблює сприйняття підлітків.

Навчання учнів 6-7 класів композиційним засобам носить «випереджаючий характер», так як перехід до зорової установці психіки завершується до 8-9 класів. Уроки образотворчого мистецтва закінчуються в сьомому класі – в найскладніший і переломний момент дитячої творчості [44].

Отже, найбільш продуктивна робота над тематичної композицією, над художнім задумом з підлітками 14-15 років можлива лише на заняттях в системі додаткової освіти.

Мотиви і потреба в творчості, на думку ряду авторів, формуються під впливом домінуючих емоцій. До числа емоцій, найбільш часто домінуючих у творчих особистостей, відносять радість і агресію. Так, Дж. Гетцельс і Ф. Джексон при дослідженні високотворчих дітей відзначають велику кількість агресивних елементів в продуктах творчості. У переліку якостей основними є два: оптимізм і прагнення до домінування. Для вивчення емоцій ми обрали **методику С. Левченко «Почуття в школі»**.

Необхідною психологічним умовою для розвитку художніх здібностей є створення атмосфери, сприятливої для прояву нових ідей і думок, розвиток почуття психологічної захищеності і позитивної Я-концепції. Підлітки, що мають низьку самооцінку, часто не можуть реалізувати своїх здібностей, тому педагогам необхідно надати допомогу в розвитку у підлітка позитивного уявленні про себе шляхом уважного і доброзичливого ставлення до них, заохочення їх діяльності. Крім цього, в цьому віці стабілізуються емоційні процеси, знижується напруженість емоційних станів, що дозволяє більш позитивно сприймати фарби світу. Виходячи з цих положень, ми відібрали для дослідження **методику «Вивчення рівня самооцінки»**.

В процесі розвитку художніх здібностей ми торкаємося розвитку особистості підлітка. Тому необхідно чітко вловлювати особливості кожного підлітка, його образне мислення, художнє сприйняття, тяжіння до певних видів образотворчої діяльності. Особливість образотворчого творчості у підлітка пов'язана дуже тісно з продуктивною працею або з художнім виробництвом. Цей синтез художньої праці характерний для підліткового віку, хоча і залишається практично не вивченим.

Спрямованість діяльності за певних умов може переростати в спрямованість особистості («зсув мотиву на мету», по А.Н. Леонт'єву). Як показало дослідження, художня діяльність підлітків має досить чітко виражену

орієнтацію на задоволення тільки особистих потреб, як би замкнута на саму дитину цього віку. Тому, наступною методикою ми обрали **методику «Вивчення потреби в досягненні»**.

2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження психоемоційного розвитку підлітків під час занять образотворчою діяльністю

Для нашого дослідження ми обрали дві школи - художню та звичайну, щоб було можливо порівняти підлітків, у яких психоемоційний розвиток відбувається постійно на уроках з образотворчого мистецтва (художня школа) та підлітків, у яких заняття з образотворчого мистецтва обмежені шкільною програмою (звичайна школа).

Таким чином, емпіричною базою нашого дослідження стали:

1. Сумська дитяча художня школа ім. М.Г. Лисенка, м. Суми, Україна.
2. Комунальна установа Сумська спеціалізована школа I-III ступенів №17, м. Суми, Україна.

Експериментальна вибірка становила 60 дітей підліткового віку (30 - учні 6-7 класів школи №17 та 30 - учні підліткового віку художньої школи).

Дослідження відбувалось у 2 етапи.

1 етап - Метод спостереження та бесіди.

Деякі особливості образотворчої діяльності підлітків були досліджені під час уроків з образотворчого мистецтва в 6-7 класах середніх шкіл. Це спостереження за створенням образотворчої композиції. Серед безлічі компонентів цієї композиції нами були обрані ті, які найбільш фундаментально визначають організацію зображення на площині. На думку більшості художників і педагогів [15; 28; 36], такими є - вибір об'єктів зображення і їх кількість, співвідношення між зображенням і форматом малюнка, співвідношення між розміром зображення і розміром листа, вибір точки зору,

спосіб виокремлення об'єктів зображення з навколишнього середовища (план зображення), відміну ескізу від закінченої роботи. Розглядаючи закінчений малюнок, важко судити про діяльність уяви, адже це кінцевий продукт творчості. В ході занять основна увага була приділена початковим етапам в роботі над малюнком - аналізу теми і виконання ескізів як найбільш важливим, вузловим моментам творчого процесу.

Дослідження показало, що для підлітків цікавіше і легше пошуки різних сюжетів однієї теми, ніж пошуки різних образотворчих рішень одного і того ж сюжету. Про це свідчать такі факти: школярі Сумської дитячої художньої школи ім. М.Г. Лисенка, яким було запропоновано зробити за урок якомога більше ескізів до однієї теми з різними сюжетами, намалювали в середньому по 4 - 5 ескізів; школярі Сумської спеціалізованої школи №17, які отримали завдання виконати серію ескізів з різним образотворчим рішенням одного сюжету, зробили за урок в середньому 2 – 3 ескізу. Причому на ескізах з різними сюжетами у учнів Сумської дитячої художньої школи ім. М.Г. Лисенка спостерігаються компоненти графічного образу (формат ескізу, розмір зображення, план зображення, точка зору) були різноманітніше і змінювалися в 2 - 4 рази частіше, ніж на ескізах з одним сюжетом у учнів Сумської спеціалізованої школи №17.

У більшості підлітків Сумської дитячої художньої школи ім. М.Г. Лисенка встановилося розуміння поверхні листа як предметної площині, що має глибину встановилася одна точка зору на зображувані предмети.

Характерним для учнів Сумської спеціалізованої школи №17 було те, що вибравши одну точку зору для зображення свого сюжету, учень майже не змінює її в процесі роботи. Це говорить про тому, що підлітку важко оперувати простором. Деякі учні після пропозиції зобразити те, що відбувається під іншим кутом зору як би «підкладають» інший фон під головний об'єкт зображення або «повертають» фон в площині малюнка. Рідко можна було побачити на ескізах школярів Сумської спеціалізованої школи №17 обертання якого-небудь предмета (зображення його на одному ескізі в фас, на іншому - в профіль,

майже ніколи - в три чверті), що свідчить, на наш погляд, про відсутність глибини в зорових уявленнях.

Художній образ не у всіх підлітків однаково рухливий. Серед випробуваних були виділені дві групи: в першу увійшли учні з високими образотворчими можливостями, роботи яких підходом - учні Сумської дитячої художньої школи ім. М.Г. Лисенка, в другу - учні, роботи яких були невиразні за змістом, стандартні, стереотипні по композиції - це учні Сумської спеціалізованої школи №17. Техніка малюнка до уваги не бралася.

Після вивчення учнівських робіт (серії ескізів, тематичних композицій), що належать підліткам з першої і другої групи, можна з упевненістю стверджувати, що художній образ учнів першої групи Сумської дитячої художньої школи ім. М.Г. Лисенка значно більш рухливими; уявлення про зображуваних предметах - ясніше, виразніше, т. к. вони воліють великий і середній плани (загальний план у них зустрічається рідко). Учні Сумської спеціалізованої школи №17 воліють загальний план, розмір зображення у них невеликий. Але план і розмір часто збільшуються протягом роботи, отже, зорові образи в міру пошуків графічної форми стають ясніше, чіткіше. Серії ескізів, проте, нагадували однакові кадри кінострічки.

На думку ряду дослідників [37; 46], згадані вище дані є свідченням нерозвиненості елементарних навичок пошуку найкращого композиційного вирішення малюнка. При переході до закінченою роботі у підлітків спостерігаються елементи композиції мало змінюються, сюжет змінюється дуже рідко, отже, підлітки здатні працювати на уроках тривалий час над одним задумом, не втрачаючи до нього інтересу, а навпаки, збагачуючи його новими рисами. Разом з тим, при порівняно ескізу з закінченою роботою видно, що школярі недостатньо ясно розуміють роль композиційних засобів в малюнку, так як, в половині випадків зміна пропорцій формату, співвідношення розміру зображення і розміру образотворчої поверхні, плану і точки зору не виправдані поліпшенням графічної форми.

Таким чином, результати спостереження дозволяють визначити деякі прийоми, застосування яких сприятиме досягненню мети. Перешкодою до вільного оперування образами учнів Сумської спеціалізованої школи №17 є, на нашу думку, обмежений запас живих зорових вражень у підлітків, а також відсутність навичок в зображенні різноманітних об'єктів, визначених темою малюнка. Коли в класі проходять уроки малювання з натури, у школярів дуже мало можливостей вправлятися в композиції, тому що багато її компонентів (вибір об'єктів зображення, вибір точки зору, план зображення) обмежені учителем і постійним місцем учня в класі за певною партою. Якщо в студії учень Сумської дитячої художньої школи ім. М.Г. Лисенка може вибирати для малюнка ту чи іншу «натурні постановку», точку зору, визначити, яку частину простору він зобразить, то в класі це неможливо.

На підставі отриманих результатів можна зробити висновок, що підлітки Сумської спеціалізованої школи №17 цілком володіють психофізіологічними якостями для осмисленої роботи над тематичною композицією, але не вміють користуватися композиційними засобами.

Вони обмежуються вибором сюжету і зупиняються там, де художня діяльність тільки починається. Зміст малюнків носить предметно-дієвий характер, зображується подія, факт. Художнє інтерпретування події, що визначає графічну форму, спостерігається тільки у підлітків, що займаються в художніх студіях. Вони вміють осмислено будувати композицію, сприймаючи її як засіб вираження змісту.

Значущість сприйняття для творчого процесу підкреслюється і при розгляді сприйняття в якості джерела отримання і зберігання інформації. Для створення нового необхідно спиратися на щось відоме, мати в пам'яті досить великий матеріал, щоб вільно нею оперувати. Більш того, у підлітка в образотворчій діяльності сприйняття носить зорову установку. «Підліток стає все більш глядачем, споглядають світ з боку, розумово зазнають його як складне явище, що сприймає в цій складнощі не стільки вже різноманіття і готівку речей, як відносини між речами, їх зміни» [34]. Змінюється не тільки

тип сприйняття малюнка (він стає більш детально проробленим), але і мальовниче сприйняття. Живопис від відкритих контрастних кольорів переходить до більш тонкої, складної колірної гамі.

Взагалі, треба сказати, що в образотворчому мистецтві підлітку вже недостатньо мати однієї діяльності творчої уяви, його не задовольняє малюнок, зроблений абияк, для втілення його творчої уяви йому необхідно придбати спеціальні професійні, художні навички і вміння.

2 етап - Діагностичний.

Після етапу опитування та бесіди, для дослідження психоемоційного розвитку ми обрали наступні методики:

1. Методика С. Левченко «Почуття в школі».

Мета: визначення домінуючих емоційних станів у підлітків і виявлення переважних почуттів в школі, що визначають психоемоційний рівень учнів.

З 16 перерахованих почуттів учням пропонується вибрати тільки 8, які вони найбільш часто відчують у школі. Це дозволяє визначити індивідуальний характер переживань і загальний «емоційний портрет» класу.

Якщо на тлі одного - двох «негативних» почуттів діти вибирають в основному позитивні, це є нормою для перехідного періоду. Однак якщо кількість виборів «негативних» почуттів більше, то можна зробити висновок про дезаптацію і почати глибше дослідити її причини.

Результати дослідження учнів Сумської дитячої художньої школи ім. М.Г. Лисенка та Сумської спеціалізованої школи I-III ступенів №17 виявили невеликі розбіжності між почуттями, що учні відчують в школі.

Так, підлітки з художньої школи мають більше позитивних почуттів, таких як: спокій, радість, впевненість у собі, вдячність за навчання, бажання повертатись до школи та симпатію до вчителя. А з негативних почуттів - незадоволеність собою, роздратування, сумніви та тривогу за майбутнє.

Учні з загальної школи мають більше негативних почуттів - занепокоєння з приводу навчання, незадоволеність собою, роздратування, сумніви, страх та

тривогу за майбутнє. І менше позитивних почуттів, а саме: спокій, радість від спілкування у школі, впевненість у собі, вдячність вчителю.

Аналіз результатів, представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Переважаючі почуття в школі у підлітків

№	Переважаючі почуття	Художня школа	Середня школа
1.	Спокій	+	+
2.	Втому		+
3.	Нудьгу		
4.	Радість	+	+
5.	Впевненість у собі	+	+
6.	Занепокоєння		+
7.	Незадоволення собою	+	+
8.	Роздратування	+	+
9.	Сумніви	+	+
10.	Образу		
11.	Почуття приниження		
12.	Страх		+
13.	Тривогу за майбутнє	+	+
14.	Вдячність	+	+
15.	Симпатію до вчителя	+	
16.	Бажання повертатися	+	

2. Методика «Вивчення рівня самооцінки».

Мета - виявити рівень загальної самооцінки підлітків.

Результати дослідження рівнів самооцінки у підлітків Сумської дитячої художньої школи ім. М.Г. Лисенка та Сумської спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів №17 виявили наступні розбіжності: високий рівень самооцінки виявлено більше у підлітків художньої школи 36% у порівнянні з учнями загальної школи 24%. Середній рівень більше представлений у підлітків загальної школи 46%, і 42% відповідно у учнів художньої школи. Щодо низького рівня самооцінки, то результати розподілились наступним чином - 22% у учнів художньої школи та 30% у підлітків загальної школи.

Аналіз результатів, представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Рівні самооцінки підлітків (у %)

№	Рівні самооцінки	Художня школа	Загальна школа
1.	Високий рівень самооцінки	36	24
2.	Середній рівень самооцінки	42	46
3.	Низький рівень самооцінки	22	30

3. Методика «Вивчення потреби в досягненні».

Методика спрямована на вимірювання ступеня вираженості потреби людини в досягненні успіху діяльності (тобто ступеня налаштованості на успіх).

За результатами дослідження рівнів потреб у досягненні підлітків Сумської дитячої художньої школи ім. М.Г. Лисенка та Сумської спеціалізованої школи I-III ступенів №17 ми констатували наступне:

У підлітків, які навчаються у художній школі більш виражені високий та середній рівень потреби у досягненні - 41% та 43% відповідно, а у учнів загальної школи більше виражений низький рівень потреби у досягненні - 29% у порівнянні з 16% у учнів художньої школи.

У зв'язку з цим представляється важливим переглянути існуюче ставлення до художньої діяльності підлітків на всіх етапах навчання в загальноосвітніх і професійних школах. Викладачам образотворчого мистецтва, педагогічним колективам в цілому доцільно звернути особливу увагу на посилення ідейно-політичної, світоглядної спрямованості художньої діяльності підлітків, в тому числі включеної в структуру навчальної діяльності, і на вдосконалення та розвиток різноманітних форм творчої самодіяльності.

Таблиця 2.3.

Рівні потреби у досягненні підлітків (у %)

№	Рівні потреби у досягненні	Художня школа	Загальна школа
4.	Високий рівень	41	33
5.	Середній рівень	43	38
6.	Низький рівень	16	29

На наш погляд, одним з ефективних шляхів зміни ставлення підлітків до художньої діяльності є включення в неї не тільки учнів, які мають певними здібностями, а й тих, яких традиційно вважають «не здатними» до цієї діяльності. Залучення таких підлітків в посильні для них види і форми художньої творчості, що мають суспільно значиму цінність, наприклад художній суспільно корисний продуктивну працю (виготовлення сувенірів, м'якої іграшки, виконання вітражів, мозаїчних панно та інших елементів оформлення інтер'єру громадських будівель і споруд, виготовлення художніх виробів побутового призначення з природних матеріалів), дозволить, і це доводиться передовим педагогічним досвідом, більш ефективно вирішувати питання перебудови мотиваційної сфери особистості.

2.3. Рекомендації щодо профілактики формування нестійкого психоемоційного стану у підлітків

Дуже часто підліткові проблеми нікому не цікаві, крім самих підлітків. Батьки зайняті роботою або собою, друзів чи ні або не хочеться присвячувати в найпотаємніше. І залишаються підлітки зі своїми турботами одні.

Часто проблеми підлітків здаються дорослим надуманими, і це створює небезпечну ситуацію ненадання своєчасної допомоги. Хоча досить невеликого ради або взагалі просто уважно вислухати підлітків, і проблеми вирішуються самі собою.

В даний час в освіті і громадських об'єднаннях досить гостро стоїть питання, про те, як допомогти підліткам, і як його потримати в складній життєвій ситуації. І все велика кількість дорослих людей, які бажають допомогти юним жителям нашої планети.

Підлітковий період і пов'язані з ним труднощі часто стають предметом розгляду в науці і практиці, але головний акцент в цьому питанні ставиться на

проблеми у стосунках з підлітками, а не на проблемах, з якими стикаються підлітки, хоча саме вони сприяють або гальмують становлення підлітків як особистостей .

Життя кожного підлітка наповнена протиріччями. Не дивлячись на те, що підліток вважає себе дорослим, реальні їх сили відповідають дитячим. Одне з тверджень, яке ви можете почути від підлітків, як ніщо інше відображає головне протиріччя цього періоду, звучить приблизно так: «Я вже дорослий, тому дорослим не довіряю». Це протиріччя породжує ряд інших [41].

Найбільше бажання підлітків - бути прийнятими в ту чи іншу компанію, бути її повноправною частиною, жити за її правилами. Але хоч як це парадоксально, саме підліткові групи є найбільш замкнутими, новачкам дуже важко потрапити в них, що часто стає причиною почуття самотності, яке оточує підлітків з труднощами в спілкуванні.

Підлітковий вік - це найважливіший період розвитку і закріплення соціальних і емоційних звичок, що мають важливе значення для психічного благополуччя. До них відносяться формування здорового режиму сну; регулярна фізична активність; розвиток навичок в області подолання важких ситуацій, вирішення проблем і міжособистісного спілкування; і виховання здатності до емоційного самоконтролю. Важливе значення також мають сприятливі умови в сім'ї, школі і навколишньому суспільстві в цілому. Приблизно 10-20% підлітків у всьому світі мають порушення психічного здоров'я, які не діагностуються належним чином і не отримують належного лікування (25).

Стан психічного здоров'я підлітка визначається цілою низкою чинників. Збільшення числа впливають на підлітка факторів ризику посилює їх потенційні наслідки для його психічного здоров'я. Фактори, здатні підвищувати рівень стресу в підлітковому віці, включають в себе прагнення до більшої самостійності, бажання відповідати очікуванням однолітків, пошук сексуальної ідентичності і зростаючу доступність і застосування технічних засобів. Вплив ЗМІ і гендерних норм може посилювати невідповідність між дійсністю, в якій

живе підліток, і його прагненнями або уявленнями про майбутнє. Іншими значущими детермінантами психічного здоров'я підлітків є якість їх життя в родині і їх взаємини з однолітками. Визнаними ризиками для психічного здоров'я є насильство (в тому числі жорсткі методи батьківського виховання і знущання з боку однолітків) і соціально-економічні проблеми. Діти і підлітки особливо уразливі до сексуального насильства, яке безсумнівно тягне за собою погіршення психічного здоров'я.

Деякі підлітки піддаються підвищеному ризику порушень психічного здоров'я через умови життя, стигматизації, дискримінації або соціальної ізоляції, або відсутності доступу до якісної допомоги та послуг. Це відноситься до підлітків, які живуть в умовах гуманітарних криз і нестабільності; підліткам, що страждають хронічними захворюваннями, розладом аутистичного спектру, розумовою відсталістю або іншими неврологічними розладами; вагітним підліткам, підліткам, які стали батьками або вступили в ранній і / або примусовий шлюб; сиротам; і підліткам з числа етнічних або сексуальних меншин або інших дискримінованих груп населення.

Підлітки з порушеннями психічного здоров'я, в свою чергу, особливо уразливі перед лицем таких явищ, як соціальна ізоляція, дискримінація, стигматизація (що обмежує їх готовність звертатися за допомогою), труднощі у навчанні, ризиковані форми поведінки, фізичне нездоров'я і порушення прав людини.

У підлітковому віці нерідко розвиваються емоційні розлади. Крім депресії або тривожності підлітки з розладами емоційної сфери можуть також відчувати підвищену дратівливість, незадоволеність або гнів. Симптоми можуть нагадувати відразу кілька емоційних розладів і характеризуватися швидкими і несподіваними змінами настрою і спалахами емоцій. У підлітків молодшого віку можуть додатково виникати емоційно обумовлені фізичні симптоми, такі як біль в животі, головний біль або нудота.

Депресія займає четверте місце в світі серед провідних причин захворюваності та інвалідності підлітків у віці 15-19 років і п'ятнадцяте місце у

віці 10-14 років. Тривожні розлади є дев'ятою за значимістю причиною порушень психічного здоров'я серед підлітків у віці 15-19 років і шостий у віці 10-14 років. Емоційні розлади можуть сильно впливати, наприклад, на відвідуваність і успішність в школі. Ізоляція і відчуття самотності можуть посилюватися соціальною відчуженістю. У найбільш важких випадках депресія може призводити до самогубства.

Поведінкові розлади в дитячому віці є другою за значимістю провідною причиною тягаря хвороб серед підлітків у віці 10-14 років і займають одинадцяте місце серед підлітків у віці 15-19 років. До поведінкових розладів поведінки в дитячому віці ставляться синдром дефіциту уваги і гіперактивності (який характеризується проблемами з концентрацією уваги, гіперактивністю та діями без урахування наслідків, які неприйнятні в такому віці) і розлади поведінки (з симптомами деструктивного або зухвалої поведінки). Поведінкові розлади в дитячому віці можуть негативно впливати на навчання підлітків і можуть бути причиною протиправної поведінки.

Багато форми поведінки, пов'язані з ризиком для здоров'я, такі як вживання психоактивних речовин або ризикована сексуальна поведінка, беруть свій початок в підлітковому віці. Ризиковані форми поведінки можуть бути як невдалими спробами впоратися з проблемами психічного здоров'я, так і негативним фактором, що має важкі наслідки для психічного і фізичного благополуччя підлітка.

З 2016 року поширеність важкого епізодичного вживання алкоголю серед підлітків у віці 15-19 років у всьому світі становила 13,6%, представляючи найбільшу загрозу для хлопчиків і юнаків.

Особливе занепокоєння викликає також вживання тютюну та конопель. Конопля - найбільш поширений наркотик серед молоді, який хоча б раз вживали 4,7% молодих людей у віці 15-16 років у 2018 році. Багато дорослі курці спробували свою першу сигарету у віці до 18 років.

Вчинення насильства являє собою ризиковану форму поведінки, яка може підвищувати вірогідність низького рівня освіти, травматизму, залучення в

протиправну діяльність або смерті. З 2016 року міжособистісне насильство було визнано другою за значимістю причиною смертності юнаків старшого підліткового віку.

Заходи зміцнення психічного здоров'я та профілактики покликані посилити здатність людини контролювати свої емоції, розширити коло альтернатив ризикованих форм поведінки, виробити життєстійкість, що дозволяє успішно справлятися з важкими ситуаціями або несприятливими факторами, а також сприяти формуванню сприятливого соціального середовища і системи соціальних взаємин.

Ці програми повинні здійснюватися на багатьох рівнях з використанням самих різних платформ, наприклад через електронні ЗМІ, в установах охорони здоров'я та соціальної сфери, на базі навчальних закладів або серед місцевого населення, а також різних стратегій, що забезпечують охоплення ними підлітків, особливо з числа найбільш уразливих груп населення.

Реагування на потреби підлітків до встановлених порушеннями психічного здоров'я має вкрай важливе значення. Основні принципи роботи з підлітками полягають в тому, щоб уникати напрямки їх до спеціалізованих установ, в першочерговому порядку використовувати нефармакологічні методи і забезпечувати дотримання прав дітей відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини та іншими документами з прав людини. Програма дій ВООЗ з ліквідації прогалін в області психічного здоров'я містить засновані на фактичних даних керівні вказівки для неспеціалістів, що дозволяють їм більш ефективно виявляти серйозні розлади психічного здоров'я і надавати допомогу в умовах низької забезпеченості ресурсами.

Серед порушень емоційного розвитку в дитячому і підлітковому віці перше місце займають тривожність, боязкість, страхи, агресія, підвищена емоційна виснаженість, труднощі спілкування, депресія, дистрес [42].

Кризові явища, що спостерігаються в сучасному російському суспільстві, не можуть не позначитися на психоемоційному стані людей. Потрапивши в скрутне становище, обумовлене вимушеною зміною місця проживання, втрати

роботи або іншими життєво важливими проблемами, будь-яка людина починає реагувати на нього, в першу чергу, на рівні негативних емоційних переживань. У одних ці переживання протікають у формі бурхливого, інтенсивного, короткочасного афективного сплеску, у інших - при такій же інтенсивності набувають затяжного характеру. Подібні відчуття укладаються в таке поняття, як стрес. У стані стресу людина найбільше страждає від почуття власної незахищеності і невизначеності завтрашнього дня. До того ж стрес ніколи не проходить безслідно, а поступово накопичується, приводячи організм до фізичного і нервово-психічного виснаження. Тому дуже важливо своєчасно надати кваліфіковану допомогу тим, хто схильний до дії стресогенних чинників і відрізняється схильністю до затяжних стресових переживань, а також навчитися самому керувати своїм емоційним станом.

Крім стресів, порушення в емоційній сфері особистості можуть виявлятися у вигляді ситуативної та особистісної тривожності, фрустраційної реакції, апатії і депресивних станів, які при несприятливих життєвих обставинах можуть здобувати клінічний характер. У кризовій ситуації людина стає податливим на навіювання негативних думок, а це сильно знижує його свідому активність, тому без сторонньої психологічної допомоги йому буває досить важко вибратися з емоційного тупика.

Емоційна сфера людини являє собою складну регуляторну систему, і порушення в цій сфері перешкоджають вільному взаємодії особистості з навколишнім світом, призводять до відхилень в особистісному розвитку, стимулюють появу соматичних розладів.

Серед порушень емоційного розвитку в дитячому і підлітковому віці перше місце займають тривожність, боязкість, страхи, агресія, підвищена емоційна виснаженість, труднощі спілкування, депресія, емоційна депривація [24].

Серед емоційних порушень прийнято виділяти відхилення психогенного характеру (в загальному плані представляють собою реакцію організму на зовнішній подразник) і емоційні депривації.

Групу ризику в плані самовільного відходу дітей з будинку складають діти та підлітки, які вже мають емоційні порушення. Своєчасна організація психолого-педагогічного супроводу корекційної роботи є основним чинником, що обумовлює соціальну адаптацію і реабілітацію проблемного дитини, а так само як один з факторів профілактики самовільного відходу дітей з будинку.

До компетенції установ загальної освіти, в тому числі муніципальних загальноосвітніх установ, входять:

- Надання соціально-психологічної та педагогічної допомоги неповнолітнім, які мають відхилення в розвитку або поведінці, якої-небудь проблеми в навчанні, при якій здійснюється:

- постановка на внутрішньошкільний профілактичний облік дітей, що мають відхилення у розвитку і поведінці або відхилення в навчанні;

- проведення систематичної медико-психолого-педагогічної діагностики цих дітей;

- розробка індивідуальних маршрутів (планів) корекційної роботи неповнолітніми, їх подальшого розвитку;

- залучення необхідних фахівців (медичних працівників, соціальних працівників, юристів та ін.) Для проведення консультацій з дітьми та батьками, надання їм адресної допомоги;

- розробка педагогами (методичними об'єднаннями) індивідуальних освітніх програм для навчання дітей, що мають відхилення в розвитку або поведінці;

- здійснення постійного педагогічного нагляду (контролю) за поведінкою учнів цієї категорії, відвідуванням навчальних занять, освоєнням освітніх програм і регулювання ситуації на користь учня. (Механізм постановки на внутрішньо шкільний облік, організації індивідуальної профілактичної роботи з учнями, визначено в Інструкції про організацію та порядок ведення в муніципальних загальноосвітніх установах, що реалізують програми початкової загальної, основної загальної, середньої (повної) загальної освіти, обліку учнів і

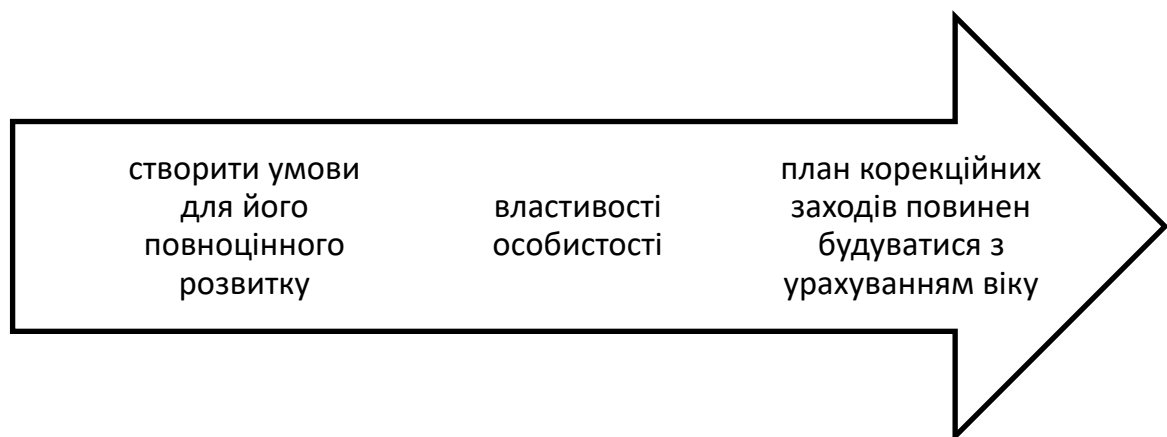
сімей, які перебувають в соціально небезпечному положенні, затвердженої постановою начальника Управління освіти від 16.11.2006 р № 193).

Основні особливості проведення психо корекційної роботи(рис.2.3.):

а) зміст психологічної корекції - не змінити дитини, а створити умови для його повноцінного розвитку;

б) психологічна корекція ефективна в тому випадку, якщо вона орієнтована не на окремі властивості особистості, а на цілісну систему значущих відносин, тому в корекційній роботі бажано участь сім'ї, вчителів, однолітків даної дитини;

в) план корекційних заходів повинен будуватися з урахуванням віку, тобто в процесі корекції повинна здійснюватися та діяльність, в якій найбільш повно розкриваються актуальні потреби віку [11,16].

Рис.2.3. Основні особливості проведення психокорекційної роботи

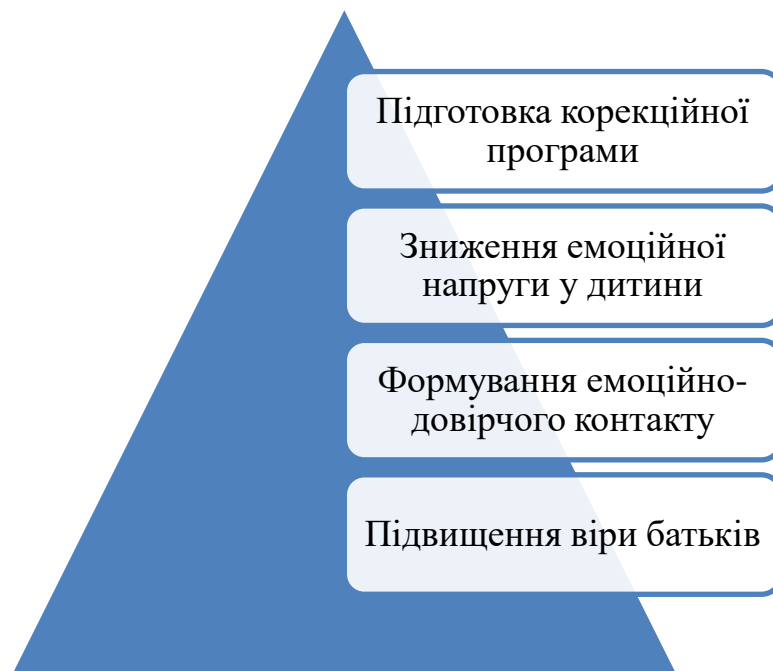
У вітчизняній психології розроблені наступні етапи психокорекційної роботи:

Діагностичний блок відповідає за вивчення індивідуальних особливостей дитини, аналіз факторів, що сприяють його емоційного неблагополуччя [39].

Перед початком психокорекційної роботи психолога необхідно з'ясувати вплив цих факторів на формування у дитини невротичного конфлікту. Відзначимо, що при аналізі причини невротичного конфлікту у дитини слід враховувати єдність суб'єктивних та об'єктивних чинників виникнення і розвитку конфлікту. Конфлікт займає центральне місце в житті дитини, виявляється для нього нерозв'язним і, затягуючись, створює афективний напруга, яке, в свою чергу, загострює суперечності, підвищує нестійкість і збудливість, поглиблює і болісно фіксує переживання, негативно позначається на розумовій працездатності дитини, дезорганізує його поведінку. Не менш важливою причиною є також те, що багато щодо історії розвитку дитини знають лише батьки.

Установчий блок включає в себе головну мету - формування позитивної установки дитини та її батьків на корекційну роботу. Основними завданнями цього психо корекційного блоку є (рис.2.4.):

- Підготовка корекційної програми (терміни, етапи, методи, методики і т.д.)
- Зниження емоційної напруги у дитини;
- Активізація батьків на самостійну психологічну роботу з дитиною;
- Підвищення віри батьків в можливість досягнення позитивних результатів психокорекції;
- Формування емоційно-довірчого контакту психолога з учасниками психокорекції.

Рис.2.4. Основні завдання цього психокорекційного блоку

Для реалізації цих завдань використовуються різноманітні психотехнічні прийоми: організація зустрічей батьків, діти яких успішно закінчили курс психокорекції, з початківцями, проведення веселою, емоційно насиченою гри з дітьми на початку психокорекції, із залученням батьків та ін. Особливе значення для настановного етапу психокорекції має місце, де проходять заняття. Це повинно бути просторе, добре обладнане приміщення, з м'яким освітленням, де дитина буде відчувати себе спокійно і безпечно.

Корекційний блок. Основною метою даного блоку є гармонізація процесу розвитку особистості дитини з емоційним неблагополуччям. Безпосередня робота по, заданої в установчому блоці, програмою супроводу.

Оціночний блок. Аналіз виконаної роботи. Обстеження проводиться за раніше використовуваним методикам. За результатами обстеження приймається рішення на продовження роботи в індивідуальному порядку протягом травня місяця або на успішне завершення корекційної роботи [21].

На рівні емоційної сфери психолог повинен допомогти членам групи відчувати власну цінність; стати більш вільними у вираженні власних позитивних і негативних емоцій; навчитися більш точно вербалізувати свої емоційні стани;

розкрити свої проблеми і відповідні їм почуття; відчувати неадекватність деяких своїх емоційних реакцій; модифікувати способи переживань, емоційного реагування, сприйняття своїх відносин з оточуючими.

У поведінковій сфері групової психокоректувальний процес спрямований на набуття навичок більш щирого і вільного спілкування з оточуючими; подолання неадекватних дій; розвиток форм поведінки, пов'язаних з підтримкою, взаємодопомогою, взаєморозумінням, співпрацею, самостійністю; розвиток адекватних форм поведінки і реагування на підставі досягнень в пізнавальної та емоційної сферах [47].

2.4. Особливості корекції психоемоційного розвитку в підлітковому віці за допомогою уроків образотворчого мистецтва

Поведінка та риси сучасних дітей, разом з їх генетикою, є визначальними факторами їх росту та розвитку; їх фізичне, психічне та психосоціальне здоров'я; та їх фізичні, когнітивні та академічні показники. Технологічні досягнення сучасного суспільства сприяли малорухливому способу життя, який змінив фенотип дітей у порівнянні з 20-річним. Сьогодні діти важать більше і мають більш високий індекс маси тіла (ІМТ), ніж їхні однолітки лише за одне покоління раніше. Поведінково, більшість дітей не здійснюють енергійних або помірних фізичних навантажень протягом рекомендованих 60 хвилин і більше щодня, при цьому близько третини повідомляють про відсутність фізичної активності за попередні 5 днів. Ця відсутність участі у фізичних навантаженнях сприяла більшому розповсюдженню дитячого ожиріння, зниженню фізичної форми (наприклад, гнучкості, м'язової сили, серцево-дихальної здатності) та більшому ризику захворювання.

У свою чергу розглядається взаємозв'язок між фізичною активністю та фізичним, психосоціальним та психічним здоров'ям є важливим для загального

розвитку підлітка. Емоційний розвиток, поява досвіду, вираження, розуміння та регулювання емоцій від народження та зростання та зміна цих можливостей протягом дитинства, юності та дорослості. Розвиток емоцій відбувається у поєднанні з нервовим, когнітивним та поведінковим розвитком і виникає в певному соціальному та культурному контексті.

Образотворча діяльність людини в значній мірі сприяє ефективності духовно-морального виховання, психічного і фізичного розвитку, розгортання різноманітного творчого потенціалу. Академік П.В. Симонов показав, що мозок життєво потребує позитивних почуттів [36]. вони сприяють успішного освоєння людьми знань про світ, адаптації до навколишнього середовища і плідної діяльності в ній.

Впливає на розвиток художньо-естетичних здібностей та підлогу людини, хоча ця різниця не настільки велика, як прийнято вважати. У жінок в більшості від природи більш розвинена сенсорика і сприйняття гармонії: сенсорних еталонів кольору, форми, мовних фонем, музикальних звуків і т.д.

У жінок система («емоціональний мозк») більш розвинутий, ніж у чоловіків, що обумовлює багату сферу почуттів і енергетизм діяльності. Тому у них є інтерес до мистецтва, особливо декоративно-прикладного характеру. Хлопчики часто захоплені комп'ютерної графікою, але це пов'язано з інтересом до техніки. дані гендерні відмінності корисно враховувати для мотивації занять образотворчої діяльністю.

У сучасній школі превалує ліво півкульний стиль навчання, аналітичний. Право півкульним дітям в такій системі не дуже комфортно. Інструкція, технологічна карта, послідовно розписує кожен етап виконання завдання, все частіше застосовується і на уроках образотворчого мистецтва. А жива емоція, естетичне переживання і спонтанне творчість, властиве право півкульному художнього типу, майже не практикується. Уроки мистецтва в школі потрібні, перш за все, щоб гармонізувати односторонність розвитку особистості, врівноважувати перевагу наукового логічного підходу з емоційно образним пізнанням, розвивати не тільки ліве, а й права півкуля. Добре, коли вони

взаємодіють на високому рівні. Повертаючись до проблеми підліткового віку, відзначимо, що ми, перш за все, працюємо з домінуючим півкулею, а потім і з іншим. Головне, чого потрібно досягти, щоб вони не загальмовує, а допомагали один одному, комплементарно взаємодіяли.

Психологічна корекція емоційних порушень у дітей - це добре організована система психологічних впливів. В основному вона спрямована на пом'якшення емоційного дискомфорту у дітей, підвищення їх активності і самостійності, усунення вторинних особистісних реакцій, обумовлених емоційними порушеннями, таких як агресивність, підвищена збудливість, тривожна недовірливість і ін.

Малювання, одне з найулюбленіших видів діяльності дітей, вивчалось з багатьох різних точок зору (наприклад, зміни концептуальних знань, рухових навичок, аспектів когнітивного розвитку, емоційних станів чи рис особистості), тим самим проливаючи світло на різні аспекти психологічного функціонування дітей (тобто перцептивні, рухові, когнітивні, емоційні) [51]. Багато досліджень було присвячено аналізу репрезентативних аспектів малюнків, зокрема ступеня візуального реалізму, за допомогою якого діти зображують реальність. Окрім зображувальних аспектів повсякденних предметів (наприклад, автомобіля), малюнки можуть виражати психологічний настрій та основні емоції. Наприклад, малюнок людини, що плаче, і малюнок понівеченого дерева під сильно вилупився небом може виражати смуток. У першому прикладі настрої виражається буквально через риси обличчя. В останньому прикладі це виражається метафорично через зміст (пошкоджений предмет) та абстрактні (темні кольори, важкі лінії) сигнали.

Взагалі кажучи, існували два окремі та взаємодоповнюючі підходи до вивчення розвитку виразного малювання. Один із підходів розглядав художній розвиток з суб'єктивної точки зору, вимірюючи сприйману якість виразу в естетичних малюнках; інший підхід досліджував розвиток виразного малюнка з більш об'єктивної або кількісної точки зору, шляхом кількісної оцінки кількості виразних сигналів в естетичних малюнках або класифікації естетичних

малюнків відповідно до їх виразних технік. Наше дослідження стосується другого підходу і було розроблене насамперед для того, щоб надати більш точне та всебічне уявлення про здатність дітей створювати виразні малюнки, ніж те, що пропонується в даний час у дослідницькій літературі.

Сформованість емоційних процесів в цілому стає головною детермінантою емоційного життя підлітка, оскільки саме вона визначає виникнення і зміст ситуативних емоцій і афектів. У своїй сукупності емоційні процеси виступають в ролі системи координації життєдіяльності, і є одним з механізмів регуляції стану людського організму і його діяльності, як зовнішньої, так і внутрішньої.

Значний етап роботи з цими дітьми - корекція самооцінки, рівня самосвідомості, формування емоційної стійкості і саморегуляції.

У вітчизняній і зарубіжній психології використовуються різноманітні методи, які допомагають відкоригувати емоційні порушення у дітей. Ці методи можна умовно розділити на дві основні групи: групові та індивідуальні [37].

Методи психокорекції емоційних порушень у дітей доцільно розділити на дві групи: основні і спеціальні. До основних методів психокорекції емоційних порушень відносяться методи, які є базисними в психодинамічних і поведінковому напрямках. Сюди входять ігротерапія, арт-терапія, психоаналіз, метод десенсибілізації, аутогенного тренування, поведінковий тренінг [19].

У роботі по корекції емоційних порушень необхідна співпраця з батьками (законними представниками) дитини. Ця співпраця необхідно почати з рекомендацій по психології спілкування, режиму дня, харчування. Виконання цих рекомендацій створює необхідний психофізіологічний фундамент успішності всієї корекційної роботи. Спонукаючи підлітка до їх виконання, ми з самого початку допомагаємо йому усвідомити і відчувати; що успіх залежить від його внутрішньої готовності допомагати самому собі, прийняти на себе відповідальність за все, що з ним відбувається. Виникає питання: від кого залежить виконання цих рекомендацій, якщо за допомогою звертається немає сам підліток (дитина), а дорослі? Велика частина відповідальності тоді лягає на

дорослого. Проте, чим старша дитина, тим більше у нас можливостей стимулювати його до активної участі в процесі, до певних вольових зусиль. Завжди є можливість показати не тільки підлітку, а й уже дошкільнику необхідність, корисність для нього самого виконання тих чи інших вимог. Справа в тому, що дитина (підліток) завжди сам страждає від того, що з ним відбувається. Навіть у випадках вираженої агресивності, коли він, здавалося б, завжди залишається "переможцем", дитина все одно залишається незадоволеним спілкуванням з батьками і однолітками.

Рекомендації батькам повинні включати поради щодо харчування, відпочинку дитини (в першу чергу, мається на увазі повноцінний сон), фізичних вправ, які сприяють зняттю внутрішньої напруги і вивільненню накопиченої енергії, а також щодо психогігієни спілкування, т. Е. Як будувати спілкування таким чином, щоб не "підштовхувати" дитини до накопичення і прояву агресії.

Зміст цієї частини корекційної роботи з дитиною або підлітком буде визначатися, в значній мірі, його віком. Так, з дошкільнятами і молодшими школярами можна використовувати елементи навіювання і роз'яснювальної терапії. З молодшими підлітками роз'яснювальний підхід теж може бути ефективним, проте структура бесіди повинна бути іншою, ніж в попередніх вікових групах. Поради дорослого молодший підліток сприймає як втручання в своє особисте життя. Подолати цей бар'єр допомагають питання типу "як ти думаєш, як тобі здається, як би тобі хотілося?": Фрази "Можливо, ти спробуєш, а потім вирішиш" і т. д.

Для старших підлітків ефективні підходи емотивно-раціональної терапії, коли разом з підлітком ми з'ясовуємо: які причини внутрішнього дискомфорту, яким чином наші рекомендації можуть допомогти їх усунення, при цьому ми спираємося на виникаючі у підлітка в ході бесіди емоційні переживання. Ці ж прийоми використовуються в роботі з дорослими.

Кількість учасників в групі, частота і тривалість зустрічей, загальна тривалість всього корекційного курсу залежать як від віку, так і від емоційного стану членів групи.

Змістовний аналіз дитячих конфліктів найбільш повно розкривається в процесі ігрової та продуктивної (малювання) діяльності. Доцільно також використовувати проектні психологічні методики: методика КАТ, Рене Жіля, Розенцвейг і ін.

Прийоми арт-терапії, що використовуються в корекційній роботі виконують як терапевтичну, так і діагностичну функції.

Малювання, ліплення надають можливість для вираження агресивних почуттів у соціально прийнятній манері, вони є безпечними способами розрядки напруги. Ці прийоми прискорюють процес корекційної роботи, т. К. Внутрішні переживання легше виражаються за допомогою зорових образів, ніж вербально. Це можуть бути різні тематичні малюнки ("Я", "Моя сім'я", "Друзі", "Я в школі" та ін.), Розфарбовування готових малюнків. Прийоми арт - терапії можуть сприяти також виникненню почуття внутрішнього контролю і порядку, так як вони призводять до необхідності вибору форми і кольору.

У дитячій психокорекції часто використовується іграшка. Проективна гра в ляльки заснована на принципах психодрами Дж. Морено, вона надає не тільки можливість проєкції і безпосереднього спостереження за поведінкою дитини протягом діяльності, яка йому близька, але і великі можливості для корекційної роботи (розігрування ситуації за певною схемою з подальшим обговоренням).

Цей метод широко використовується для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Останнім часом почалося його використання для підлітків з метою зниження емоційної напруги в психотравмуючих ситуаціях, наприклад, програвання ситуації "Я - хірург, лялька - хворий" напередодні операції і т. п.

Ефективний вплив засобів арт-терапії на емоційний розвиток підлітка досягається за рахунок трьох основних чинників психотерапевтичного впливу: фактора художньої експресії; фактора психотерапевтичних відносин і фактора

інтерпретації і вербальної зворотного зв'язку. Арт терапія може використовуватися педагогом-психологом як основний метод терапії, так і допоміжний.

Для використання арт-терапії, при роботі з підлітками, не обов'язково навчати їх малювати професійно або змушувати вчити музичну грамоту - можна просто, взявши ручку, олівець або музичний інструмент, і з їх допомогою спробувати виразити те, що відчуваєш. мистецтву терапії належить роль природного провідника переживань. З допомогу творів мистецтв підліток може навчитися, не тільки висловлювати свої емоції, але і управляти ними, а для підліткового віку це особливо важливо. Таким чином, арт-терапія може застосовуватися як засіб психічної гармонізації розвитку підлітка.

Підлітковий вік складний, і хлопці не завжди охоче йдуть на контакт з психологом, особливо якщо попросити їх щось намалювати або зліпити. І казки вигадувати їх змусити непросто, хоч можна, звичайно, знайти потрібні стимули. Тому психологу варто серйозно подумати, як зацікавити підлітків і в той же час постаратися не ставити в незручне становище тих, хто не відчуває в собі здібностей до художньої творчості. Одним з таких вправ, однаково ефективним як для дорослих, так і для дітей, є «Гра в каракулі».

Ця техніка придумана англійським дитячим психіатром Д. Віннікотта. Вона дозволяє не тільки виявити внутрішні проблеми і конфлікти людини будь-якого віку, але і допомогти йому їх подолати. До того ж «Гра в каракулі» здатна захопити навіть самих скептично налаштованих і впертих підлітків.

Для виконання цієї вправи знадобиться тільки чистий аркуш паперу і ручка. Потрібно запропонувати підлітку намалювати будь-які каракулі, зигзаги, коротше, як завгодно переплутаний клубок ліній. Краще це робити з закритими очима.

А потім попросіть хлопців відкрити очі і уважно розглянути свої каракулі. Запитайте: які образи вони змогли побачити? Попросіть їх обвести контури фігур, можливо, щось додати або заштрихувати. У разі необхідності допоможіть дітям розглянути нечіткі образи і зробити їх більш завершеними.

Це лише приклади вправ, які можна проводити з дітьми в рамках арт-терапії. Але методика ця не тільки різноманітна, ефективна, але і зручна. Кожен здатний придумати власні вправи і внести в заняття щось своє. Більш того, арт-терапія сприяє творчому розвитку не тільки дітей, а й тих, хто нею займається - педагогів і батьків.

Справляємося з емоціями, такими як гнів або печаль через ці корисні вправи.

Малювати або писати свої емоції. У цій вправі, ви зможете повністю зосередитися на живопису, покажіть що ви відчуваєте за допомогою простих ліній.

Створення колеса емоцій. Добре підходить для групової роботи. Де на кольоровій діаграмі людина відзначає себе. Цей прийом гарний для відстеження динаміки і взаємин у групі.

Медитативна живопис. Шукаєте творчий шлях, щоб розслабитися? Чи не можете сидіти спокійно і медитувати? Тоді медитативна живопис те, що шукали. Ніяких навичок малювання або досвіду роботи не потрібно - тільки бажання відпочити і стати більш творчим.

Створення журналу. Журнал не повинен складатися тільки зі слів. Ви можете зробити арт-журнал як хочете, головне зобразити ваші емоції.

Лялькова терапія. Ляльки не тільки для дітей. Зробіть свою власну - самого себе або друга, який допоможе вам впоратися зі стресом. Тут не діють закони сцени.

Лінія мистецтва. Картини - це відображення емоцій. Навіть якщо у вас немає художньої освіти, ви дивитесь на картини і відчуваєте якісь почуття. Якщо вам дати олівець і сказати намалюй, що ти зараз відчуваєш, ви впораєтеся. Користуйтеся простими лініями мистецтва, щоб наочно показати, що ви відчуваєте.

Дизайн листівки, яку ви ніколи не відправите. Ви все ще зліться на когось або засмучені? Створіть листівку, які висловить це, і ви зовсім не зобов'язані відправляти її.

Скульптура сім'ї. Створюємо з глини кожного члена сім'ї: мати, батька, братів, сестер та інших близьких або значіння родичів для вивчення емоційної динаміки і ролей у вашій родині.

Малюємо гори і долину. Гора є час, коли ви були щасливі, а долина, коли ви були сумні. Додайте елементи, які будуть відображати певні події.

Прикріпіть малюнок або послання до повітряній кульці. Ця вправа допомагає прогнати негативні емоції або отримати позитивні. Прикріпіть записку або малюнок на кулю і відпустіть в небо.

Колаж «Серце». Колаж дитячих спогадів, які залишилися у вашому серці.

Крім того, існує досвід роботи з підлітками в різних техніках і запитах. Одна з найпоширеніших і актуальних тем - профорієнтація.

І тут поряд з психологічними тестами підлітку можна запропонувати візуалізувати і намалювати своє професійне майбутнє. Дуже діагностично буде запропонувати підлітку намалювати або побудувати картину в пісочниці про те, як він уявляє собі ту чи іншу професію. Потім, порівнюючи десяток цікавлять професій, психолог зможе побачити, як дійсно дитина бачить і сприймає різні професійні спрямування. Такий метод добре доповнює традиційні техніки профорієнтації.

Ще один приклад техніки в роботі з дівчатками підлітками, тими, хто не приймає своє тіло. Як крайній варіант це може бути анорексія або схильність до цього, горе свого тіла, закомплексованість з цього приводу.

Дівчаткам пропонується намалювати себе "як в дзеркалі" на великому аркуші паперу, закріпленому на стіні, розміром трохи більше, ніж їх зростання. Потім дівчинка встає спиною до стіни і психолог або інша дівчинка, якщо заняття проходить в групі, окреслює контури тіла іншим кольором маркера. Після цього стає видно, як в дійсності бачить і відчуває себе дівчинка і наскільки це відрізняється від реальності.

Наприклад, ноги можуть бути намальовані не на землі, а в повітрі. Дівчинка може намалювати себе набагато повніше, ніж вона є. Часто малюють непропорційно великі чи маленькі частини тіла: голову, руки, ноги, плечі т.д.

Для аналізу застосовується символічне значення частин тіла з психології, можна звернутися до діагностики по тілесно-орієнтованій терапії.

Визнаючи важливість психотерапевтичних відносин як найважливішого чинника досягнення позитивних ефектів арт-терапії та розглядає комунікацію з клієнтом в якості передумови розкриття і усвідомлення клієнтом своїх почуттів і потреб, фахівці в області арт-терапевтичної роботи з дітьми використовують особливі прийоми вербальної і невербальної зворотного зв'язку з дитиною, включаючи адаптовані до особливостей дитячої психіки інтерпретації. Так, наприклад, в ході роботи з групою ведучий може коментувати дії і образотворчу продукцію учасників занять. Такі коментарі можуть включати не тільки «віддзеркалювання» (позначення арт-терапевтом того, що той чи інший учасник заняття малює або робить), але і використання арт-терапевтом найпростіших пояснень того, чому дитина це малює або робить, або які переживання він при цьому може відчувати. Використовувати цей прийом психотерапевт повинен, однак, з великою обережністю, щоб не нав'язати дітям власних почуттів.

Оскільки абстрактне мислення у дітей розвинене слабо, арт-терапевт коментує їх дії і малюнки якомога простіше і конкретніше. З урахуванням недостатньої спроможності дітей до саморефлексії арт-терапевт уникає психологічних визначень (в даному випадку, позначення механізмів виникнення тих чи інших переживань і тонких відмінностей між ними). При використанні інтерпретацій арт-терапевт також може користуватися метафорами.

Цінність адаптованих до особливостей дитячого сприйняття інтерпретацій полягає в тому, що вони ведуть до розвитку у дітей здатності до розуміння і словесного вираження своїх почуттів і потреб, усвідомлення мотивів своїх вчинків і їх впливу на оточуючих. Інтерпретації мають і важливу соціальну функцію, дозволяючи дитині розвинути механізми контролю над переживаннями і психологічні захисні механізми.

Метод арт-терапії допомагає підлітку:

Дати соціально прийнятний вихід агресивності та іншим негативним почуттям. Робота над малюнками, картинами, скульптурою є безпечним для підлітка способом випустити "пар" і розрядити напругу.

Полегшити процес корекції. Неусвідомлювані внутрішні конфлікти і переживання часто буває легше виразити за допомогою зорових образів, ніж висловити їх в процесі вербальної корекції. Невербальне спілкування легше вислизає від "цензури" свідомості.

Отримати матеріал для інтерпретації і діагностичних висновків. Зміст і стиль художніх робіт дають можливість отримати інформацію про підлітка, який може допомагати в інтерпретації своїх творів.

Налагодити стосунки між батьками і підлітком. Спільна участь у художній діяльності може сприяти створенню відносин емпатії і взаємного прийняття.

Розвинути почуття внутрішнього контролю. Робота над малюнками, картинами, скульптурою передбачають упорядкування кольору і форм.

Сконцентрувати увагу на відчуттях і почуттях. Заняття АРТ-терапією створюють багаті можливості для експериментування з кінестетичними і зоровими відчуттями і розвитку здатності до їх сприйняття.

Розвинути художні здібності і підвищити самооцінку. Побічним позитивним, навіть можна сказати захоплює продуктом арт-терапії є почуття задоволення, яке виникає в результаті виявлення прихованих талантів і їх розвитку.

Висновки до другого розділу

Одним із засобів формування естетичного розвитку дитини виступає образотворче мистецтво, і зокрема найулюбленіша діяльність підлітків – малювання. Малювання – найбільш естетичне й захоплююче заняття дошкільників. Це перший досвід вираження свого ставлення до навколишнього світу.

Художній образ не у всіх підлітків однаково рухливий. Серед випробуваних були виділені дві групи: в першу увійшли учні з високими образотворчими можливостями, роботи яких підходять, в другу - учні, роботи яких були невиразні за змістом, стандартні, стереотипні по композиції. Техніка малюнка до уваги не бралася.

Емоційна сфера людини являє собою складну регуляторну систему, і порушення в цій сфері перешкоджають вільному взаємодії особистості з навколишнім світом, призводять до відхилень в особистісному розвитку, стимулюють появу соматичних розладів.

У підлітковому віці, коли найбільш яскраво видно особливі якості становлення людини як особистості, вперше виявляється почуття самотності. На формування почуття самотності впливає певний ряд соціальних і психологічних чинників, таких, як соціальне відторгнення або прийняття і визнання, відсутність "свого" кола спілкування або відокремлення, посилення потреби в самопізнанні і кризи самооцінки, емоційна нестабільність, наявність або відсутність в сім'ї теплих і довірчих відносин. Дитина може відчувати себе самотнім у рівній мірі і при опіці з боку батьків, де не беруться до уваги бажання підлітка і його прагнення до самостійності, і при поганому відношенні, де батькам немає ніякого діла, до того, що відбувається в житті підростаючої дитини.

Мотиви і потреба в творчості, на думку ряду авторів, формуються під впливом домінуючих емоцій. До числа емоцій, найбільш часто домінуючих у

творчих особистостей, відносять радість і агресію. Так, Дж. Гетцельс і Ф. Джексон при дослідженні високотворчих дітей відзначають велику кількість агресивних елементів в продуктах творчості. У переліку якостей основними є два: оптимізм і прагнення до домінування.

Необхідною психологічним умовою для розвитку художніх здібностей є створення атмосфери, сприятливої для прояву нових ідей і думок, розвиток почуття психологічної захищеності і позитивної Я-концепції. Підлітки, що мають низьку самооцінку, часто не можуть реалізувати своїх здібностей, тому педагогам необхідно надати допомогу в розвитку у підлітка позитивного уявленні про себе шляхом уважного і доброзичливого ставлення до них, заохочення їх діяльності. Крім цього, в цьому віці стабілізуються емоційні процеси, знижується напруженість емоційних станів, що дозволяє більш позитивно сприймати фарби світу.

В процесі розвитку художніх здібностей ми торкаємося розвитку особистості підлітка. Тому необхідно чітко вловлювати особливості кожного підлітка, його образне мислення, художнє сприйняття, тяжіння до певних видів образотворчої діяльності. Особливість образотворчого творчості у підлітка пов'язана дуже тісно з продуктивною працею або з художнім виробництвом. Цей синтез художньої праці характерний для підліткового віку, хоча і залишається практично не вивченим.

Спрямованість діяльності за певних умов може переростати в спрямованість особистості. Як показало дослідження, художня діяльність підлітків має досить чітко виражену орієнтацію на задоволення тільки особистих потреб, як би замкнута на саму дитину цього віку.

Рівні сформованості психоемоційного розвитку підлітків схарактеризовано як високий, середній та низький.

Таким чином, результати спостереження дозволяють визначити деякі прийоми, застосування яких сприятиме досягненню мети. Перешкодою до вільного оперування образами є, на нашу думку, обмежений запас живих зорових вражень у підлітків, а також відсутність навичок в зображенні

різноманітних об'єктів, визначених темою малюнка. Коли в класі проходять уроки малювання з натури, у школярів дуже мало можливостей вправлятися в композиції, тому що багато її компонентів (вибір об'єктів зображення, вибір точки зору, план зображення) обмежені учителем і постійним місцем учня в класі за певною партою. Якщо в студії учень художньої школи може вибирати для малюнка ту чи іншу «натурні постановку», точку зору, визначити, яку частину простору він зобразить, то в класі це неможливо.

На підставі отриманих результатів можна зробити висновок, що підлітки загальної школи цілком володіють психофізіологічними якостями для осмисленої роботи над тематичної композицією, але не вміють користуватися композиційними засобами.

Одним із засобів формування естетичного розвитку дитини виступає образотворче мистецтво, і зокрема найулюбленіша діяльність підлітків – малювання. Малювання – найбільш естетичне й захоплююче заняття дошкільників. Це перший досвід вираження свого ставлення до навколишнього світу.

Художній образ не у всіх підлітків однаково рухливий. Серед випробуваних були виділені дві групи: в першу увійшли учні з високими образотворчими можливостями, роботи яких підходять, в другу - учні, роботи яких були невиразні за змістом, стандартні, стереотипні по композиції. Техніка малюнка до уваги не бралася.

Емоційна сфера людини являє собою складну регуляторну систему, і порушення в цій сфері перешкоджають вільному взаємодії особистості з навколишнім світом, призводять до відхилень в особистісному розвитку, стимулюють появу соматичних розладів.

Методика психоемоційного розвитку підлітків на заняттях з образотворчої діяльності зумовлена реалізацією організаційно-методичної моделі, яку склали: реалізація на уроці творчих можливостей підлітків та їх потенціалу в процесі пізнання мистецтва; застосування в практичній творчій діяльності набутих знань, умінь і навичок, специфічних для інтегрованих уроків

з образотворчої діяльності із свободою вираження власної думки, з пропозиціями нових підходів та ідей до втілення мистецького задуму; творчої діалогічної взаємодії учнів з учителем у процесі мистецького навчання із використанням комплексу розвивальних засобів; активізація навчально-творчої діяльності.

Арт-терапія - це спеціалізована форма психотерапії, заснована на використанні засобів мистецтва, як правило, образотворчого, її мета полягає в гармонізації розвитку особистості через розвиток здатності самовираження і самопізнання. Образотворча діяльність дозволяє глибоко осмислювати що цікавлять дитину сюжети і надає природну можливість для розвитку уяви, гнучкості та пластичності мислення. Через малюнок дитина дає вихід своїм почуттям і переживанням, бажанням і мріям.

На відміну від багатьох корекційно-розвивальних напрямків, арт-терапія використовує "мову" візуальної та пластичної експресії. Це особливо актуально при роботі з дітьми, які не завжди можуть висловити словами своє емоційний стан, труднощі, проблему. Перебуваючи в творчому просторі, дитина отримує можливість самовираження, в результаті чого відбуваються поліпшення в його емоційної і поведінкової сферах. Арт-терапевтична атмосфера сприяє розкриттю дитиною свого потенціалу, що також призводить до позитивних результатів психологічної допомоги. З огляду на це при організації корекційної роботи з елементами арт-терапії, на заняттях створюється особлива атмосфера гри і творчості.

Ефективні арт-методи і при роботі з підлітками. Як правило, у них слабо розвинене рефлексивне "Я", в зв'язку, з чим їм дуже складно висловити словами те, що відбувається з ними. Також для більшості підлітків характерна наявність негативної "Я-концепції", яку можна змінити, покращити, використовуючи багатий ресурс арт-технологій.

ВИСНОВКИ

У дослідженні представлено теоретичне узагальнення та нове розв'язання проблеми психоемоційного розвитку підлітків на заняттях образотворчого мистецтва.

1. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми психоемоційного розвитку підлітків дозволив виявити її сутність у вимірах актуальних підходів. Психоемоційний розвиток підлітків на заняттях з образотворчої діяльності визначено як особистісну здатність, що інтегрує асоціативно-образне мислення, творчу уяву, художню спостережливість, які в комплексі забезпечують продуктивність, новизну, неповторність і оригінальність їх самовираження засобами мистецтва. Психоемоційний розвиток підлітків на заняттях з образотворчої діяльності виявляється в умінні школярами цієї вікової категорії використовувати особистісні здатності для розв'язання проблемно-творчих ситуацій; досягати особистісно-ціннісних результатів від власної творчої діяльності; застосовувати на практиці необхідні знання та виражати себе у художній творчості. Розвиток підлітків визначено як якісні і результативні зміни особистісно-діяльнісних ознак та поведінкових виявів, що зумовлені оптимізацією розвивального потенціалу евристичного художньо-освітнього середовища.

Емоції як невід'ємний компонент психічної діяльності змінюються у процесі життя людини. Вплив емоцій на протікання багатьох психічних процесів посилює необхідність пізнання механізмів їхнього виникнення, розвитку і можливого коригування в навчально-виховному процесі.

Емоційний інтелект пов'язаний з багатьма важливими результатами для дітей та дорослих. Діти з вищим емоційним інтелектом краще здатні приділяти увагу, більше займаються школою, мають більше позитивних стосунків і більш емпатійні. Вони також краще регулюють свою поведінку і отримують вищі оцінки. Для дорослих вищий емоційний інтелект пов'язаний з кращими

стосунками, більш позитивними почуттями щодо роботи і, зокрема, для вчителів, меншим стресом та вигоранням, пов'язаними з роботою.

Саме у підлітковому віці закладаються основи емоційної стійкості у зрілі роки (П. М. Якобсон, П. К. Анохін, А. Г. Грецов, І. Б. Дерманова, Є. П. Ільїн, В. Г. Казанська, П. Лафренє, Ф. Райс, А. О. Реан, С. Л. Рубінштейн та ін.).

Інтенсивний розвиток самосвідомості і критичного мислення призводить до того, що дитина в підлітковому віці виявляє протиріччя не лише в оточуючому світі, але і всередині власного уявлення про себе, що являється основою для зміни емоційно – ціннісного відношення до себе, яке проявляється у незадоволеності собою.

Ефективному розвитку в підлітків адекватних оцінних суджень сприяють усвідомлення змісту найзначущіших для людини рис, якостей; засвоєння об'єктивних критеріїв оцінювання морально-вольових якостей і навчальної діяльності; переконання у важливості адекватних, стійких оцінних ставлень людини до себе та інших для нормальної взаємодії з ними. Важливими факторами розвитку правильної самооцінки є сприятливе становище серед ровесників, позиція позитивної рівноваги у стосунках, активна участь у громадському житті класу, групи, належна успішність. Особливе значення має самовиховання, тому виховна робота з підлітками повинна бути спрямована на прищеплення їм прагнення до праці над собою, самовдосконалення.

Емоційний інтелект є головною складовою у досягненні максимального відчуття щастя та успішної самореалізації. EQ – необхідний чинник активізації розумової вправності, оскільки визнання своїх почуттів і керування ними в конструктивний спосіб збільшує інтелектуальні сили особистості. Підвищити рівень емоційного інтелекту цілком можливо, проте не за допомогою традиційних програм навчання, спрямованих на ту частину мозку, яка керує нашими раціональними ідеями, а тривала практика, зворотний зв'язок з колегами та особистий ентузіазм у прагненні змінити себе є істотним кроком на шляху до підвищення EQ і, як наслідок, – успішної самореалізації.

На нашу думку, емоційний інтелект сприяє пошуку рівноваги між розумом і почуттями особистості, не дозволяє діяти під впливом емоцій і запобігає маніпулюванню з боку інших осіб. Емоційний інтелект особистості можливо розвивати й нарощувати, він є поглибленням емоційного й пов'язаних з ним форм практичного і творчого інтелекту. управління емоціями інших людей, цілеспрямована дія на їх емоції. Звідси випливає, що емоційний інтелект – це самосвідомість, самоконтроль, соціальна чуйність та управління взаєминами між двома і більше опонентами, що позитивно впливає на розвиток особистості у сучасному суспільстві.

2. Одним із засобів формування естетичного розвитку дитини виступає образотворче мистецтво, і зокрема найулюбленіша діяльність підлітків – малювання. Малювання – найбільш естетичне й захоплююче заняття дошкільників. Це перший досвід вираження свого ставлення до навколишнього світу.

Художній образ не у всіх підлітків однаково рухливий. Серед випробуваних були виділені дві групи: в першу увійшли учні з високими образотворчими можливостями, роботи яких підходять, в другу - учні, роботи яких були невиразні за змістом, стандартні, стереотипні по композиції. Техніка малюнка до уваги не бралася.

Емоційна сфера людини являє собою складну регуляторну систему, і порушення в цій сфері перешкоджають вільному взаємодії особистості з навколишнім світом, призводять до відхилень в особистісному розвитку, стимулюють появу соматичних розладів.

У підлітковому віці, коли найбільш яскраво видно особливі якості становлення людини як особистості, вперше виявляється почуття самотності. На формування почуття самотності впливає певний ряд соціальних і психологічних чинників, таких, як соціальне відторгнення або прийняття і визнання, відсутність "свого" кола спілкування або відокремлення, посилення потреби в самопізнанні і кризи самооцінки, емоційна нестабільність, наявність або відсутність в сім'ї теплих і довірчих відносин. Дитина може відчувати себе

самотнім у рівній мірі і при опіці з боку батьків, де не беруться до уваги бажання підлітка і його прагнення до самостійності, і при поганому відношенні, де батькам немає ніякого діла, до того, що відбувається в житті підростаючої дитини.

Мотиви і потреба в творчості, на думку ряду авторів, формуються під впливом домінуючих емоцій. До числа емоцій, найбільш часто домінуючих у творчих особистостей, відносять радість і агресію. Так, Дж. Гетцельс і Ф. Джексон при дослідженні високотворчих дітей відзначають велику кількість агресивних елементів в продуктах творчості. У переліку якостей основними є два: оптимізм і прагнення до домінування.

Необхідною психологічним умовою для розвитку художніх здібностей є створення атмосфери, сприятливої для прояву нових ідей і думок, розвиток почуття психологічної захищеності і позитивної Я-концепції. Підлітки, що мають низьку самооцінку, часто не можуть реалізувати своїх здібностей, тому педагогам необхідно надати допомогу в розвитку у підлітка позитивного уявленні про себе шляхом уважного і доброзичливого ставлення до них, заохочення їх діяльності. Крім цього, в цьому віці стабілізуються емоційні процеси, знижується напруженість емоційних станів, що дозволяє більш позитивно сприймати фарби світу.

В процесі розвитку художніх здібностей ми торкаємося розвитку особистості підлітка. Тому необхідно чітко вловлювати особливості кожного підлітка, його образне мислення, художнє сприйняття, тяжіння до певних видів образотворчої діяльності. Особливість образотворчого творчості у підлітка пов'язана дуже тісно з продуктивною працею або з художнім виробництвом. Цей синтез художньої праці характерний для підліткового віку, хоча і залишається практично не вивченим.

Спрямованість діяльності за певних умов може переростати в спрямованість особистості. Як показало дослідження, художня діяльність підлітків має досить чітко виражену орієнтацію на задоволення тільки особистих потреб, як би замкнута на саму дитину цього віку.

Рівні сформованості психоемоційного розвитку підлітків схарактеризовано як високий, середній та низький.

Таким чином, результати спостереження дозволяють визначити деякі прийоми, застосування яких сприятиме досягненню мети. Перешкодою до вільного оперування образами є, на нашу думку, обмежений запас живих зорових вражень у підлітків, а також відсутність навичок в зображенні різноманітних об'єктів, визначених темою малюнка. Коли в класі проходять уроки малювання з натури, у школярів дуже мало можливостей вправлятися в композиції, тому що багато її компонентів (вибір об'єктів зображення, вибір точки зору, план зображення) обмежені учителем і постійним місцем учня в класі за певною партою. Якщо в студії учень художньої школи може вибирати для малюнка ту чи іншу «натурні постановку», точку зору, визначити, яку частину простору він зобразить, то в класі це неможливо.

На підставі отриманих результатів можна зробити висновок, що підлітки загальної школи цілком володіють психофізіологічними якостями для осмисленої роботи над тематичної композицією, але не вміють користуватися композиційними засобами.

Одним із засобів формування естетичного розвитку дитини виступає образотворче мистецтво, і зокрема найулюбленіша діяльність підлітків – малювання. Малювання – найбільш естетичне й захоплююче заняття дошкільників. Це перший досвід вираження свого ставлення до навколишнього світу.

Художній образ не у всіх підлітків однаково рухливий. Серед випробуваних були виділені дві групи: в першу увійшли учні з високими образотворчими можливостями, роботи яких підходом, в другу - учні, роботи яких були невиразні за змістом, стандартні, стереотипні по композиції. Техніка малюнка до уваги не бралася.

Емоційна сфера людини являє собою складну регуляторну систему, і порушення в цій сфері перешкоджають вільному взаємодії особистості з

навколишнім світом, призводять до відхилень в особистісному розвитку, стимулюють появу соматичних розладів.

Методика психоемоційного розвитку підлітків на заняттях з образотворчої діяльності зумовлена реалізацією організаційно-методичної моделі, яку склали: реалізація на уроці творчих можливостей підлітків та їх потенціалу в процесі пізнання мистецтва; застосування в практичній творчій діяльності набутих знань, умінь і навичок, специфічних для інтегрованих уроків з образотворчої діяльності із свободою вираження власної думки, з пропозиціями нових підходів та ідей до втілення мистецького задуму; творчої діалогічної взаємодії учнів з учителем у процесі мистецького навчання із використанням комплексу розвивальних засобів; активізація навчально-творчої діяльності, нестандартне викладання; актуалізація в учнів особистісно-ціннісного ставлення до продуктів власної творчої діяльності; створення арт-простору.

Арт-терапія - це спеціалізована форма психотерапії, заснована на використанні засобів мистецтва, як правило, образотворчого, її мета полягає в гармонізації розвитку особистості через розвиток здатності самовираження і самопізнання. Образотворча діяльність дозволяє глибоко осмислювати що цікавлять дитину сюжети і надає природну можливість для розвитку уяви, гнучкості та пластичності мислення. Через малюнок дитина дає вихід своїм почуттям і переживанням, бажанням і мріям.

На відміну від багатьох корекційно-розвивальних напрямків, арт-терапія використовує "мову" візуальної та пластичної експресії. Це особливо актуально при роботі з дітьми, які не завжди можуть висловити словами своє емоційний стан, труднощі, проблему. Перебуваючи в творчому просторі, дитина отримує можливість самовираження, в результаті чого відбуваються поліпшення в його емоційної і поведінкової сферах. Арт-терапевтична атмосфера сприяє розкриттю дитиною свого потенціалу, що також призводить до позитивних результатів психологічної допомоги. Важлива природна схильність дитини до ігрової діяльності, схильність до фантазії. З огляду на це при організації

корекційної роботи з елементами арт-терапії, на заняттях створюється особлива атмосфера гри і творчості.

Ефективні арт-методи і при роботі з підлітками. Як правило, у них слабо розвинене рефлексивне "Я", в зв'язку, з чим їм дуже складно висловити словами те, що відбувається з ними. Також для більшості підлітків характерна наявність негативної "Я-концепції", яку можна змінити, покращити, використовуючи багатий ресурс арт-технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А. Личностные механизмы регуляции деятельности/ К. А. Абульханова-Славская// Проблемы психологии личности. – М.: Наука, 1982. – С. 92 – 102.
2. Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности/ К.А. Абульханова-Славская// Психология формирования и развития личности. – М.: Наука, 1982. – С. 19 – 44.
3. Азаров В.Н. Индивидуальные различия по импульсивности в соотношении с типологическими свойствами нервной системы человека.// Дисс.канд.психол.наук. — М., 1988;
4. Белоусова Р.В. Соотношение показателей эмоциональности и коммуникативной креативности // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців: “Психологія сучасності: наука і практика”. — Одеса, 2004. — С. 4-7.
5. Бех І.В. Виховання особистості: У 2 кн. — К.: Либідь, 2003. — 276 с.
6. Бодалев А. А. Личность и общение. — М., 1983. — 272 с.
7. Бондарчук О. І. Експериментальна психологія: (Навч.-метод. комплекс) / АПН України; Центральний ін-т післядипломної педагогічної освіти. Факультет менеджменту та психології. — К.: Міленіум, 2003. — 24 с.
8. Боришевський М.Й. До проблеми самосвідомості особистості як детермінанти її саморозвитку/ М.Й. Боришевський// Українська психологія: сучасний потенціал. Матеріали четвертих Костюківських читань: Зб. наук. пр. — К., 1996. – С. 105 – 111.
9. Вачков И.Г. Сказкотерапия. Развитие самосознания через психологическую сказку / И.Г. Вачков. – М.: Ось – 89, 2003. – 144 с. Гнездилов А.В. Авторская сказкотерапия / А.В. Гнездилов. – СПб.: Речь, 2002. – 209 с.

10. Витт Н. В. Эмоциональная регуляция речевого поведения // Вопр. психол. — 1981. — № 4. — С. 60—69.
11. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку : монографія / О. І. Власова. — Київ, 2005. — 308 с.
12. Гилязова Э.В. Формирование системы «Я» и ее взаимодействие с психическими состояниями разного уровня неравновесия/ Э.В. Гилязова// Психология психических состояний. — Вып. 1. — Казань, 1998. — С. 115 – 121.
13. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 336 с.
14. Дикая Л.Г. Психическая саморегуляция функционального состояния человека/ Л.Г. Дикая. — М.: Изд-во ИП РАН, 2003. — 318 с.
15. Драгунова Т.В. Психологический анализ оценки поступков подростками.// "Вопросы психологии личности школьника". — М., 1991.
16. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология: Учебное пособие — М.: ИНФРА-М, 1997.—256 с.
17. Дуткевич Т.В. Загальна психологія: (Конспект лекцій): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Кам'янець-Подільський держ. педагогічний ун-т. Кафедра психології. — Кам'янець-Подільський, 2002. — 96с.
18. Запухляк О. З. Блок-тест акцентуацій характеру як нова авторська методика // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К.: , 2006. — т. 7, вип. 7. — С. 110 – 120.
19. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Основы сказкотерапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева. — СПб.: Речь, 2006. — 172 с.
20. Жигайло Н. І. Становлення творчої особистості в контексті психології сімейного виховання / Н. І. Жигайло. — Львів : Вид-во “Світ”, 1999. — 25 с.
21. Кепалайте А.П., Суворова В.В. Экспериментальное изучение положительных и отрицательных эмоций. // "Вопросы психологии". — 1991, № 2.

22. Колесов Д.П. Современный подросток. Взросление и пол.: Учебное пособие. — М.: МПСИ Флинта, 2003.
23. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений: Учебн. пособ. — Минск: ТетраСистем, 2000. — 432 с.
24. Костюк Г.С. Принцип развития в психологии/ Г.С. Костюк// Методологические и теоретические проблемы психологии: Сб. научн. тр. — М.: Наука, 1969. — С. 118 — 152.
25. Кошлань І.Г. Акцентуовані риси у підлітків з емоційною диспозицією за типом “гнів” // Вісник Одеського Національного Університету. — Т. 7. — Вип.3. Психологія, 2002. — С.142 — 146.
26. Кошлань І.Г. Акцентуированные черты у подростков с эмоциональной диспозицией по типу “печаль” // Феноменологія щирості. Збірник матеріалів конференції./ За загальною редакцією І.А.Слободянюка. — Вінниця.: Поділля, 2002. — С. 271 — 279.
27. Кошлань І.Г. Психологические особенности подростков — представителей мономодальных типов эмоциональности. // Наука і освіта, 2004. — № 4 - 5 — С. 36 — 40.
28. Кошлань І.Г. Сочетания индивидуальных типов эмоциональности подростков: попытка классификации / Психологія сучасності: наука і практика (тези). II частина. — Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2004. — С. 41 — 43.
29. Кузикова С.Б. Основы возрастной психокоррекции: Учебно-методическое пособие. Часть первая. — Суми: ВВП "Мрія-1" ЛТД, 1996.— 168с..
30. Кулагина И.Ю. Возрастная психология (Развитие ребенка от рождения до 17 лет): Учебное пособие. 5-е изд. — М.: Изд-во УРАО, 1999.
31. Лучина Т. Формування емоційної культури підлітків // Шкільний світ. — 2006. — № 43. — С. 6-7.
32. Максименко С. Д. Поняття особистості в психології // Практ. психологія та соц. робота / С. Д. Максименко. — 2006. — № 7. — С. 1-7.

33. Малімон Л.Я. До проблеми діагностики емоційності як властивості особистості // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. — №7. – С. 59-65.
34. Малімон Л.Я. Теоретико-методологічні аспекти вивчення емоційності особистості // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Наук.-метод. ж-л Інституту педагогіки та психології професійної освіти АПН України. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 125-132.
35. Малімон Л.Я. Експериментальне дослідження емоційності як стійкої інтегральної характеристики індивідуальності // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2002 – Т.IV, частина 4. – С. 157-163.
36. Моляко В. О. Поэтическое восприятие человека в кризисных и экстремальных ситуациях // Актуальні проблеми психології. – 2009. – Т. 12. – Проблеми психології творчості. – Вип. 7. – С. 7-17.
37. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для вузов/ В.С. Мухина. – 4-е изд., стереотип. – М.: Изд. центр «Академия», 1999. – 456 с.
38. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект : концептуалізація феномена, основні функції : монографія / Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига. – Київ : Вища шк., 2003. – 126 с.
39. Олійник О.О. Адекватна самооцінка особистості: віковий дискурс/ О.О. Олійник// Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2013. – Вип. 20 – С. 475 – 485.
40. Ольшаникова А.Е. Соотношение некоторых особенностей эмоциональной сферы подростка с физиологическими показателями. // Проблемы дифференциальной психофизиологии.— М., 1977. — Т.9.
41. Ольшаникова А. Е. Эмоции и воспитание. — М., 1983. — 80 с.

42. Ольшанникова А. Е., Рабинович Л. А. Опыт исследования некоторых индивидуальных характеристик эмоциональности // Вопр. психол. — 1974. № 3. — С. 65—73.

43. Осьмак Л.П. Ціннісні уявлення і самоствердження підлітків // Рідна школа. — 1992. - № 3. С. 55-60.

44. Походенко С.В. До питання про виховання лідера в підлітковому віці. Актуальні проблеми педагогіки та психології: збірник наукових праць. — Ніжин. —1995. — С.158-162.

45. Походенко С.В. Лидерство у подростков как объект психологического исследования. //Психологічна служба в системі освіти: проблеми та перспективи. — Запоріжжя. —1994. — С.29-33.

46. Походенко С.В. Особливості соціалізації підлітків у мікросередовищі. Проблеми соціалізації сучасних підлітків. — Запоріжжя. — 1998. — С.6-56.

47. Походенко С.В. Становлення мотивації лідерства у підлітків шляхом ідентифікації зі "значущим іншим".// Наукові записки НДПУ. — Ніжин.—1998. —С.9-13.

48. Плоткин А. А. Структура качественных индивидуальных особенностей эмоциональности // Вопр. психол. — 1982. — № 5. — С. 114—118.

49. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: Психологическая природа и возрастная динамика/ А.М. Прихожан. — М.-Воронеж, 2000. — 304 с.

50. Проблемы дифференциальной психофизиологии. — М., 1977.

51. Психология человека от рождения до смерти: младенчество, детство, юность, взрослость, старость: полный курс психологии развития / [Под ред. А.А. Реана]. — СПб., 2005. — 656 с.

52. Развивающие программы в работе психолога системы образования: деятельностный подход./ [Отв. ред. проф. Хомуленко Т.Б.]. — Харьков: ФОП Шейніна О.В., ХНПУ, 2012. — 399 с.

53. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. 8-е издание. — СПб.: Питер, 2000.
54. Санникова О. П. Эмоциональность и регуляция активности общения // Вопр. психол. — 1984. — № 3. — С. 123—128.
55. Сергиенко Е.А. Контроль поведения как субъектная регуляция/ Е.А. Сергиенко, Г.А. Виленская, Ю.В. Ковалева — М.: Изд-во ИП РАН, 2010. — 352 с.
56. Стреляу Я. Роль темперамента в психическом развитии. — М., 1982.
57. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп : [учеб. пособ.] / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. — М. : Ин-т психотерапии, 2005. — 337 с.
58. Шаров А.С. Формирование ценностных ориентации и поведения личности / А.С. Шаров. — Омск: Изд-во ОмГПУ, 1993. — 91 с.
59. Щотка О. П. Психологія підлітка: Навч.- метод. Посібник / О. П. Щотка. - Ніжин : Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. - 248 с.
60. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детских возрастах/Д.Б. Эльконин// Избранные психологические труды. — М. — Воронеж, 1995. — С. 47 — 82.
61. Якобсон П.М. Проблема психологии эмоций. // Психологическая наука в СССР. — М., 1960 — Т.2.
62. Якобсон П. М. Общение людей как социально-психологическая проблема. — М., 1973. — 32 с.
63. Яничев П. И. Субъективные модели прошлого и будущего в подростковом и юношеском возрасте // Наш проблемный подросток. — СПб., 1999. — С. 50-60.